

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра богослов'я

Магістерська робота

СХОДЖЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ ДО БОГА ЗА ТВОРОМ
БОНАВЕНТУРИ «ПУТІВНИК МИСЛІ ДО БОГА»

Студент 6-го курсу: Варфоломеєва Мар'яна

Науковий керівник: Клара-Надія Кобелюх

Доктор богослов'я

Рецензент: Марія Горяча

Доктор наук з богослов'я

Львів 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Вплив богословських шкіл на формування містичного вчення Бонавентури.....	8
1.1. Францисканська духовність та її вплив на Бонавентуру.....	8
1.1.1. Св. Франциск, виникнення Францисканського ордену та його особливості.....	8
1.1.2. Основні представники Францисканської школи.....	12
1.1.3. Францисканська духовність та її внесок в богослов'я.....	19
1.2. Домініканська школа та її основні представники.....	23
1.3. Спільне та відмінне між св. Бонавентурою та св. Томою Аквінським....	27
РОЗДІЛ 2. Унікальність вчення св. Бонавентури на прикладі його твору «Путівник мислі до Бога».....	30
2.1. Особливості вчення Бонавентури	30
2.2. Критичний аналіз твору «Путівник мислі до Бога».....	33
2.2.1. Пізнання Бога «через» та «у».....	36
2.2.2. Детальний аналіз етапів пізнання Бога.....	38
2.2.2.1. Пізнання Бога «через».....	39
2.2.2.2. Пізнання Бога «у»	42
РОЗДІЛ 3. Актуальність твору «Путівник мислі до Бога» для сучасних християн.....	51
3.1. Актуальність методу духовного зросту представленого Бонавентурою для сучасної людини.....	51
3.2. Головні перешкоди для людської душі, які виникають на шляху очищення.....	57

ВИСНОВОК.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	64

ВСТУП

Незважаючи на те, що богослов'я є однією із найдавніших наук, яка завжди займала чільне місце в університетах та науковому світі, в сучасному світі, на жаль, богословські теми відходять далеко на другий план порівняно з провідними технологічними сферами науки. Модерне суспільство більше цікавиться як винайти філософський камінь безсмертя чи вічної молодості, аніж як потрапити на небо. Часи змінилися, відсоток смертей від переїдання, абортів чи самогубств набагато більший ніж від війни, голоду, пошестей, чуми чи природніх катаклізмів. Церкви пустіють, в той час як бари, ресторани, розважальні центри переповнені навіть в будні дні. Навіть в часи теперішньої пандемії цей феномен залишається незмінним. Проблеми сучасного байдужого суспільства як ніколи повинні спонукати Церковних лідерів та звичайних християн, адже всі ми маємо спільну місію як апостоли та послідовники Христа, до рішучих дій, пробудити зачерствілі людські серця, аби всюди жеврів вогонь правдивої любові та надії. Нам, як богословам ХХІ століття як ніколи раніше, варто проповідувати, що Царство Боже є близько, і життя на землі є лише перехідним моментом до чогось набагато кращого та ціннішого.

Окрім того, актуальність теми полягає в тому, що абсолютно кожна людина, рано чи пізно, незалежно в якому столітті чи середовищі вона живе, задається питаннями про вічність, про життя після смерті, а особливо про свою душу та її зв'язок з Божественним. Важливим є дослідити як саме душа може поглибити свій зв'язок з Богом, пізнати Його та відчувати свій природній поклик до з'єднання з Творцем. Адже слушно зазначив св. Августин, – неспокійне людське серце, поки не спочине в Бозі.

Виходячи з таких роздумів, мені прийшла ідея дослідити тему, яка хоч і є популярною серед християн, однак саме погляд Бонавентури абсолютно невідомий українському середовищу. Його унікальні роздуми про єднання людської душі з Богом є зовсім новими для українського читача, зацікавлюють

відразу, однак потребують глибокого осмислення і пояснення, оскільки заангажовують не лише богословську, але й філософську спадщину. Тим не менше, говорячи про загальний рівень досліджень думок Бонавентури у європейському світі, варто зауважити, що значна кількість науковців, богословів цікавляться та досліджують творчі здобутки цього великого Вчителя Церкви. Один із таких науковців є папа-емерит – Бенедикт XVI. Вже написано чимало пізнавальних та наукових робіт, присвячених Бонавентурі, але на жаль іноземними мовами. Це свідчить про те, що в українських богословських колах, ця тема не є достатньо розвиненою.

Отже, тема моєї наукової роботи має назву: «Сходження людської душі до Бога, за твором Бонавентури «Путівник мислі до Бога»».

Основна проблематика дослідження – представити, які саме ступені духовного розвитку існують за твором Бонавентури «Путівник мислі до Бога», та як їх застосовувати, аби поглибити зв'язок з Богом та глибше Його пізнати.

Мета мого дослідження – комплексний критичний аналіз ступенів сходження людської душі до Бога за вченням Бонавентури, використовуючи саме його працю «Путівник мислі до Бога».

Головні завдання цієї наукової праці:

- Описати основні характеристики двох богословських шкіл, францисканської та домініканської за часів Бонавентури та Томи Аквінського. Коротко оглянути головних представників цих шкіл, які мали безпосередній вплив на формування вчення Бонавентури.
- Представити, яким чином св. Франциск став натхненником св. Бонавентури у розвитку його ідей про досвідне знання як основу богословствування. Застановитись на францисканській духовності, яка стала головним джерелом натхнення для написання «Путівника».
- На основі твору показати унікальність вчення Бонавентури про глибинний містичний досвід у контексті тогочасного схоластичного раціоналізму.

- Критично проаналізувати твір Бонавентури «Путівник мислі до Бога», даючи основний наголос на методах очищення людської душі на шляху пізнання Бога.
- Дослідити актуальність методу духовного зросту представленого Бонавентурою для сучасної людини та загалом актуальність вчення цього автора.
- Визначити головні перешкоди для людської душі, які виникають на шляху очищення, а також труднощі, які виникають під час читання «Путівника».

Методи дослідження: комплексний аналіз, синтез, компаративний, описовий, узагальнення, текстуальний аналіз.

Хронологічними рамками дослідження є XIII століття (1210-1274pp.).

Основними працями, якими користуватимусь при дослідженні є твір Бонавентури «Путівник мислі до Бога. Про приведення мистецтв до богослов'я», переклад Ірини Піговської, а також стаття доктора богослов'я Gregory F. LaNave «Knowing God through and in All Things: A Proposal for Reading Bonaventure's "Itinerarium mentis in Deum"», яка стала головним натхненням для аналізу цього богословського шедевра. Також використовуватиму праці інших сучасних науковців, які досліджували вчення Бонавентури.

Оригінальність роботи полягає в оригінальності самого твору Бонавентури, оскільки висвітлює як знання (*scientia*) є правдивим лише тоді коли воно веде до мудрості (*sapientia*). Францисканська духовність, яка побудована на гармонії людини зі світом та Божою любов'ю, яка його покриває мов куполом є надважливою для розуміння цілі людського життя. Метод сходження душі до Бога, який пропонує Бонавентура, дозволяє людині досягти гармонії у самій собі, а відтак зі всім сотвореним світом.

Варто зазначити, що оскільки в своєму дослідженні користуватимусь в основному працями, які написані іноземною мовою, деяку важливу термінологію проблематично перекласти на українську мову, так як в

українській лексиці вона не усталена і вживається різнобічно. Якщо з'являтиметься така необхідність, робитиму посилання щодо таких термінів.

Богословський контекст твору «Путівник мислі до Бога» полягає в тому, що Бонавентура представляє духовне сходження душі до Бога як певну подорож. Він наголошує, що завдяки своїм природним можливостям людина здатна інтерпретувати цей світ як драбину, сходинки якого ведуть до Бога. Такий спосіб стає доступним для тих, хто здатний увійти в діалог зі своїм розумом¹.

Щодо історичного контексту «Путівника», один із дослідників цього твору та загалом вчення Бонавентури зазначає, що цей містичний твір, який був написаний в другий період творчості Бонавентури, коли він став Генеральним Настоятелем ордену францисканців є особливим закликом до миру. Адже якраз в той час, в ордені виникли великі розбіжності та конфлікти, які Бонавентура намагався вирішити². Але ці особливості ми розглянемо в основній частині дослідження.

¹ Поп. Moses A. *Transcending the Limits of Finitude In St. Bonaventure's Itinerarium Mentis in Deum* // scientia-sanbeda.org Vol. 3.1. (08.12.2020).

² Поп. Hammond J. *An Historical Analysis of the Concept of Peace in Bonaventure's Itinerarium mentis in Deum*. Ph.D. Dissertation, Saint Louis University 1998, 21.

РОЗДІЛ 1

ВПЛИВ БОГОСЛОВСЬКИХ ШКІЛ НА ФОРМУВАННЯ МІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ БОНАВЕНТУРИ

1.1. Францисканська духовність та її вплив на Бонавентуру

1.1.1. Св. Франциск, виникнення Францисканського ордену та його особливості

Період Середньовіччя увінчався створенням низки найвідоміших та найбільш значимих монаших жебрацьких орденів для Католицької Церкви. Одним із таких широковідомих є францисканський орден, який пізніше розгалужився на кілька гілок, чинів, кожен з яких намагається якнайсумлінніше втілити ідеали християнського життя, наслідуючи життя Ісуса Христа та св. Франциска з Асичу (1181-1226). Для того, щоб краще зрозуміти францисканську духовність, ми коротко розглянемо постать св. Франциска, який став духовним батьком, вчителем та наставником св. Бонавентури³.

За своє нетривале життя Франциску вдалось зробити величезний переворот в тогочасній Католицькій Церкві. Саме він започаткував новий, апостольський рух, члени якого належали до усіх прошарків суспільства, і які вносили у проголошення правд віри нечувану новизну, водночас залишаючись вірними приписам Вселенської Церкви. Ця новизна полягала у проголошенні убогості та покори тими необхідними рушіями, які найкраще розкривають християнську ідеологію та будують міцні підвалини суспільства, заснованого на любові до ближнього.

Сам Франциск пережив глибоке навернення. Народившись в заможній родині, звик жити в розкоші сповна насолоджуючись благами матеріального світу, однак згодом (приблизно у 1206 році) Франциск розуміє всю нікчемність та марнотратність свого життя і чує голос Божий, який каже йому, «відбудуй мою Церкву». Святий сприймає ці слова буквально, і йде відбудовувати всім

³ Історичні відомості про Святого Франциска взяті із наступних праць:
Aumann J. *Christian Spirituality in the Catholic Tradition*. London, 1985.
Cox M. *Handbook of Christian Spirituality*, New York, 1983.

відому Порціункулу. Святий Дух повністю змінює його мислення, і він залишає свій багатий дім, віддає себе повністю в руки Христа, стаючи вбогим, бездомним жебраком⁴.

Вже через рік, біля Франциска гуртуються інші брати, для яких він стає наставником і пише для них правила життя, базуючись на Євангельській істині: «Не беріть ні золота, ні срібла, ні дрібних грошей у череси ваші. Ні торби на дорогу, ні одєжин двох, ні взуття, ні палиці, – бо робітник вартий утримання свого (Мт 10, 9-10)». Передання каже, що власне це первісне правило Франциск представив Папі Інокентію III (†1216), який підтвердив його. Основними темами та наголосами цього правила були постанови абсолютної вбогості, смиренності та безсумнівне підпорядкування Католицькій Церкві⁵. Оригінальний текст Первісного правила (1209), на жаль не є відомим для нас. За свідченнями Томи з Селано (1185-1265) та Бонавентури, зміст даного правила містив уривки зі Святого Письма, які наголошували на наслідуванні Христа в убогості. Тому відповідні абзаци в Другому правилі (1223), вважаються частиною оригінального правила (1209)⁶.

Зі справжніми проблемами спільнота зіштовхнулася, коли кількість членів збільшилася і потрібно було визначити наскільки суворою повинна бути вбогість, згідно апостольського прикладу. Визначаючи міру вбогості, Франциск говорить, що неможливо задовольнити навіть потреби першої необхідності, не дозволивши при тому провалитись у комфорт і порушити цю головну заповідь євангельської бідності. Інший його вислів на рахунок вбогості звучить так: «Світ відвернеться від Братів Менших настільки, наскільки вони відвернуться від вбогості». Отож бачимо, наскільки суворим було життя святого і його спільноти. Навіть Церква в особі Папи, вважала вбогість Франциска занадто суворою та невідповідною для життя християнина. Ідеї святого поширювались по всій Західній Європі з

⁴ Поп. Aumann J. *Christian Spirituality in the Catholic Tradition*. London 1985, 115.

⁵ Поп. Cox M. *Handbook of Christian Spirituality*. New York 1983, 90.

⁶ Поп. Francis of Assisi. *The Writings of Saint Francis of Assisi*. Philadelphia 1906, 25-31.

блискавичною швидкістю і знаходили безліч прихильників різних прошарків населення, що потребувало конкретної організації, точнішого законодавства, а також попри небажання Франциска, більш пом'якшеного ставлення до суворих правил вбогості⁷.

Окрім чоловічого згромадження послідовників св. Франциска, також утворилось жіноче. Разом зі св. Кларою, в 1212 році, вони утворюють жіночий Францисканський монастир, для якого Франциск також написав правило. Окрім монаших згромаджень, важливим та особливим аспектом у францисканській духовності є саме Третій Орден, утворений св. Франциском в 1221 році. До цього ордену можуть належати абсолютно всі світські особи, які мають прагнення жити згідно правил їх засновника⁸.

В 1223 році св. Франциск написав Друге правило, або інша його назва *Regula bullata*, яке того ж самого року було затверджене Папою Гонорієм (†1227). *Regula bullata* як офіційне правило ордену, наказувало монахам жити згідно Євангелія, як вчив Ісус Христос, бути покірними, жити в убогості, не маючи ніякої власності та в абсолютній цнотливості. Оскільки правило було більш розширене, воно також містило норми щодо дисципліни, вступу в орден та проповідування. Здобувши офіційне визнання ордену від Апостольського Престолу, Франциск дедалі більше почав відходити від зовнішніх справ⁹.

Важливою подією в житті святого була благодать отримання стигматів, тобто справжніх ран Ісуса Христа, під час перебування на горі Альверно (1224). В християнському світі, це був перший зафіксований випадок отримання стигматів, які, як ми знаємо, пізніше досвідчували багато й інших святих людей. Після такої значимої події Франциск прожив ще два роки і помер у 1226¹⁰.

Після смерті Франциска, в Ордені назріла криза. Через те, що францисканська монаша спільнота постійно зростала, важко було прийти до

⁷Пор. Aumann. *Christian Spirituality in the Catholic Tradition*, 115.

⁸Пор. Cox. *Handbook of Christian Spirituality*, 91.

⁹Пор. Cunningham L. *St. Francis of Assisi* // Encyclopædia Britannica <https://www.britannica.com/biography/Saint-Francis-of-Assisi> (24.10.2020).

¹⁰Пор. Cox. *Handbook of Christian spirituality*, 92.

згоди, як саме повинно виглядати життя францисканців. Навіть св. Бонавентура, який був на посаді Генерального Настоятеля¹¹ ордену з 1257 по 1274 рік, не зміг об'єднати всіх навколо однієї думки. Це спричинило поділ Першого (чоловічого) ордену на три гілки: обсервантів (бернардинів), конвентуальних та духовних (капуцинів). Тільки в XX ст. папа Пій X (†1914), заявив, що всі три ордени є спадкоємцями духовності св. Франциска, не зважаючи на розбіжності, які виникли між ними¹².

Головні зміни, які відбувалися у францисканському ордені стосувалися висвячення монахів на священників, навчання та кваліфікованого проповідництва, а також назривала необхідність захищати жебрацькі ордени від їх ненависників. Перші брати, які гуртувались навколо св. Франциска, повинні були присвячувати себе мандрівним проповідуванням, від них вимагалась базова освіта. Франциск ніколи не мав на меті створювати навчальні курси чи вимагати від своїх послідовників великих знань. Однак згодом францисканці почали вступати до університетів, та разом з домініканцями зіштовхнулися з жорстоким протистоянням єпархіального духовенства. Обидва жебрацькі ордени заснували свої доми при Паризькому університеті, очолюючи там кафедру богослов'я: спочатку домініканці (1229), а за ними і францисканці (1231). Вільгельм з Сен-Амура (1200-1272), очолював групу світського духовенства, які опирались цьому та намагались всіма можливими способами виключити професорів-монахів з Паризького університету. Та завдяки Генеральним Настоятелям орденів, Бонавентурі та Томі Аквінському, монахи повернулися в університети та відновили своє становище, знайшовши покровительство та захист Святого Престолу на чолі з папою Олександром IV († 1261)¹³.

¹¹ Українською зустрічається також Генеральний Міністр, або просто Генерал.

¹²Пор. Aumann. *Christian Spirituality in the Catholic tradition*, 116.

¹³Там само, 116.

1.1.2. Основні представники Францисканської школи

В рамках нашого дослідження важливо розглянути основних представників Францисканської школи, аби розуміти францисканське богослов'я, а також визначити, під яким впливом формувалось вчення св. Бонавентури.

Початок 13 століття став особливим періодом становлення та формування жebraцьких орденів. В 1217 році домініканці осідають в Парижському університеті, відразу через 2 роки там з'являються і францисканці. Близько 1235 року Александр з Гальсу (1175/85-1245), який вже викладав в Парижі, стає членом францисканського ордена, а ще через 3 роки, в 1238, до Александра Гальського долучається Жан з Ла-Рошелі (1190-1245)¹⁴. Недарма я згадую прізвища цих францисканців, оскільки саме вони були безпосередніми вчителями св. Бонавентури.

Александр Гальський (*Alexander of Hales*) (1175/85-1245) - схоласт, філософ, богослов прославився своїми вагомими внесками в розвиток систематичного та філософського методу богослов'я, характерного для схоластицизму та особливими дослідженнями робіт Арістотеля. Александр займав чільне місце серед братів: він став першим францисканцем, який очолював кафедру богослов'я в Парижському університеті, відповідно був відповідальним за францисканські студії у Парижі. Не меншої популярності Александр здобуває через свого відомого учня і послідовника св. Бонавентуру, а також через твір *Summa Universae Theologiae*¹⁵, яка приписується його авторству та користується популярністю до сьогодні. Йому вдалося зберегти фундаментальну, доктринальну вірність Августина, в той же час поєднуючи його вчення з вченням Арістотеля. Завдяки такій інтелектуальній площині, деякі науковці вважають Александра Гальського засновником ранньої францисканської школи¹⁶.

¹⁴ Пор. Коплстон Ф. *Святой Бонавентура // История Средневековой Философии*, // перекл. Ю.Алакіна. Москва 2003 <https://fil.wikireading.ru/25747> (24 жовтня 2020).

¹⁵ A magisterial commentary on Peter Lombard's Sentences.

¹⁶ Пор. Cullen C. *Alexander of Hales // Lagerlund H. (ред). Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy between 500 and 1500*. London 2011, 62.

Александр мав багатьох попередників, які вже використовували праці Арістотеля, а саме: Петро Ломбардський (1096-1160), Хюго де сан Віктор (1096-1141), Стівен Ленгтон (1150-1228) та інші. Однак, саме він вперше, у своїй «Сумі теології» цитує фізичні, метафізичні, етичні та навіть логічні трактати Арістотеля. Також посилається на арабських авторів, таких як Авіцена, тим самим готуючи новий ґрунт для таких відомих мислителів-богословів як св. Альберт, св. Бонавентура, св. Тома Аквінський та Дунс Скот. За своїми основними ідеями, богослов'я Александра ідентичне з ідеями св. Бонавентури та св. Томи. Тому він починає з питання пізнання та розуміння Бога, роблячи висновок, що хоч і кожен сотворений розум може дійти до того, що Бог - є, тобто існує, натомість, набагато важче для нас осмислити, ким Він (Бог) є. Говорячи про докази існування Бога, в першу чергу він наголошує на аргументі св. Августина про необхідність абсолютної, досконалої істини. Також важливим для нього постає онтологічний аргумент Ансельма, Сен-Вікторівський аргумент пов'язаний зі сумлінням та Арістотелівський причинно-наслідковий зв'язок. Александр навчає, що Бог є образом, взірцем, першою та остаточною причиною всіх речей, Творцем та чистою Актуальністю, а все інше складається з матерії та форми. Це дуже важливо розуміти, адже таке співіснування матерії зі створеною істотою пізніше стає основою вчення францисканської школи¹⁷.

Наступний представник, це Жан з Ла-Рошелі (*John of la Rochelle*) (1190-1245) - францисканський богослов, філософ, проповідник, мислитель, близький друг вже раніше згаданого Александра Гальського. З його невеликих біографічних відомостей, знаємо, що перш ніж стати богословом та викладачем в Паризькому університеті, він ще викладав на факультеті мистецтв в цьому ж університеті. Його вчителями були Вільгельм Оксерський (1140/50-1231), Превостінус (1135-1210), Стівен Ленгтон, завдяки яким він пише свою вагому працю *Summa de Vitiis*, тобто про пороки та гріхи, роблячи

¹⁷ Пор. Turner W. *Alexander of Hales // The Catholic Encyclopedia "New Advent"*. Vol. 1. New York 1907. <http://www.newadvent.org/cathen/01298a.htm> (26.10.2020).

великий наголос на важливих етичних проблемах. Більшість робіт («Сум») Джона присвячені моральним, етичним та навіть психологічним проблемам, в яких він дуже вміло структурує та розглядає різні аспекти життя людини, такі як: падіння людської природи, засоби боротьби з гріхами, віра, лихварство, справедливість, халатність, сім головних гріхів. Його перу належить перший схоластичний підручник з психології *Summa de Anima*. Посилаючись на докази існування душі Авіцени та Августина, в першій частині описується суть, причини, властивості душі та її єднання із тілом. В другій частині Джон розглядає різні сили (*powers*) душі, їх поділ, та відношення до сутності. Проглядаючи далі, можна зробити висновок, що на превеликий жаль, ця «Сума» є незакінченою. До визначних здобутків Жана з Ла-Рошелі також належить те, що він вважається головним автором та упорядником першої та третьої книг *Summa fratris Alexandri*¹⁸.

Ще одним важливим представником францисканського ордену, якого варто згадати, є Одо Рігалдус (*Odo Rigaldus*) (1200-1275). Враховуючи, що він жив в ті самі роки і викладав в Парижському університеті, зрозумілим є, що він досить тісно знав раніше згадуваних авторів. Відомо, що саме Александр з Галес був вчителем та наставником Одо. Після смерті Александра (1245 р.), Одо Рігалдус замінює його на посаді Генерального Настоятеля ордену. Фундаментальне місце в богослов'ї та філософії 13-го століття на доктринальному рівні займають коментарі Одо Рігалдуса на «Сентенції Петра Ломбарського». Адже саме він стає одним із перших францисканців, який пише коментарі на «Сентенції» (після Александра з Гальсу). Це також підтверджує вплив вчителя Александра на свого учня Одо Рігалдуса¹⁹.

Ще будучи студентом Парижського університету він співпрацює з іншими братами францисканського ордену та разом з Александром з Галес, Джоном ля Рошелем, Робертом де ля Базе, внаслідок чого видають

¹⁸ Пор. *John of La Rochelle (c. 1190-1245)* // *Encyclopedia of Philosophy*. <https://www.encyclopedia.com> (26.10.2020).

¹⁹ Пор. Delmas S. *Odo Rigaldi, Alexander of Hales and the Summa Halensis* // *The Summa Halensis*. Berlin, Boston 2020, 269.

Францисканське Правило, яке відоме до нашого часу під назвою *Expositio Regulae Quatuor Magistrorum*. Одо Рігалдус важливий для нас також тим, що активно працював з Бонавентурою на Ліонському соборі (1274). Відомо, що Одо Рігалдус був архієпископом в Руені (Франція). У європейських бібліотеках можна знайти серію документів, які описують його діяльність на архієпископському осідку з 1248 по 1269 рік. За його інтелектуальні здобутки, сучасні богослови зачислили Одо до вищих умів 13 століття²⁰.

Про Гуглієльмо (або Вільгельма) з Мелітони (*Guglielmo di Melitona*) (†1257) відомо дуже мало. Знаємо лише, що він був викладачем богослов'я в Парижському університеті, взявши на себе цю посаду від Одо Рігалдуса в 1248 році, аж поки його не змінив Бонавентура в 1255 році. Важливим фактом з його життя, є те, що він належав до комісії, яка засудила Талмуд в 1248, а також в 1256 році, він був призначений папою Олександром IV, головним наглядачем в цій справі. При тому, що в цей самий час він брав участь в завершенні *Summa theologica* Александра Гальського, разом з іншими братами-францисканцями Французької провінції²¹.

Важливим представником францисканської школи також є Роберт Гроссетест (*Robert Grosseteste*) (1168-1253) - англійський єпископ, богослов, філософ та науковець, який представив європейському християнству латинські переклади грецьких та арабських філософських та наукових праць. Гроссетест здобув освіту в Оксфордському університеті, а з 1215 по 1221 рік обіймав посаду канцлера в тому ж університеті. Він стає першим викладачем богослов'я для францисканців в 1229-1235 роки, та має глибокий вплив на їх формування. В 1235 році Роберт Гроссетест обіймає посаду єпископа Лінкольна, на якій він і служить до самої смерті²².

²⁰Пор. *Odo Rigaldus* // *Encyclopedia of Philosophy*. <https://www.encyclopedia.com> (26.10.2020).

²¹ Пор. Cote Antoine. *William of Melitona on Divine Beatitude* // *Franciscan Studies* 60. New York 2002, 17.

²² Пор. The Editors of *Encyclopaedia Britannica*. *Robert Grosseteste* 05 October 2020 // *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Robert-Grosseteste> (26.10.2020).

В історії науки Гроссетест відзначився своєю, так званою «метафізикою світла». Ідея про те, що світло – це особлива сутність, творча сила, сягає до Августина та до постхристиянських неоплатоніків, таких як Плотін. Гроссетест був добре обізнаний у августинівській та неоплатонічній метафізиці світла, і у своєму власному трактаті про світло *De Luce*, Гроссетест намагався інтерпретувати розповідь про створення в Бутті, розглядаючи світло як першу форму, яка була дана тілу, безрозмірній першій матерії. Зі своєї початкової точки, світло миттєво наповнювало Всесвіт, витягуючи з нього матерію, а потім відбивалося назад, створюючи небесні сфери і, нарешті, нечистий початковий світ. «Неоплатонічний аристотелізм» Гроссетеста надихнув Роджера Бекона і Бонавентуру приєднатися до тих, хто надав особливий статус світлу в порядку речей²³.

В цьому списку неможливо не згадати учня Гроссетеста, Роджера Бекона (*Roger Bacon*) (1220-1292). Цей видатний англійський францисканський філософ, реформатор освіти, вважається головним середньовічним представником експериментальної науки. Бекон глибоко цікавився математикою, астрономією, алхімією, оптикою та мовами. Термін експериментальна наука був популяризований на Заході завдяки його працям. Згідно з його вченням, люди здобувають знання за допомогою міркувань та досвіду, але без досвіду ми не маємо впевненості в достовірності. Люди отримують досвід завдяки почуттям, а також завдяки внутрішньому божественному освітленню, яке завершується містичним досвідом. Бекон критично ставився до методів паризьких богословів, таких як святий Альберт Великий (*Albertus Magnus*) (близько 1200-1280) та Тома Аквінський. Він прагнув створити універсальну мудрість, яка охоплювала б усі науки та організовувалась теологією²⁴.

²³ Поп. Ashworth W. *Scientist of the Day - Robert Grosseteste* // lindahall.org (26.10.2020).

²⁴ Поп. von Fritz K. and other. *The Age of the Schoolmen Robert Grosseteste and Roger Bacon* 16 June 2017 // *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Western-philosophy> (27.10.2020).

Завдяки своїм здобуткам ввійшов в історію як *Doctor Mirabilis*, тобто Прекрасний Вчитель. В першу чергу нам важливо розглянути його діяльність як брата-францисканця та внесок в розвиток францисканського богослов'я. В 1257 році Роджер Бекон вступає до Ордену Братів Менших, що кардинально змінило його життя. Після досить активної наукової діяльності, Бекон почувався всіма забутим. Тому він вирішив звернутись по допомогу папи Климента IV, з питаннями щодо його наукових досліджень, які охоплювали природній світ, математику, астрологію та інші науки. Бекон стверджував в своїх листах, що більш точне експериментальне пізнання природи мало б велике значення для розуміння та підтвердження християнської віри. Він відчував, що затвердження його праць сприятимуть авторитету Церкви та добробуту університетів. Бекон надіслав папі свої великі праці під назвою *Opus majus*, *Opus minus* і *Opus tertium*. Через раптову смерть папи Климента IV, ці праці так і не здобули належного затвердження²⁵.

Саме Бонавентура був одним із перших його читачів. Але надмірне захоплення алхімією призвело Бекона до незгоди з його керівництвом у францисканському ордені, зокрема з Бонавентурою, який був Генеральним Настоятелем ордену²⁶. Попри всі непорозуміння між богословами того часу та Беконом, його наукова діяльність мала незрівняний вплив на формування францисканської самобутності.

Також хотіла б тут трішки додати про Бонавентуру, якому власне присвячена ця робота, але відразу хочу зазначати, що повніше його досліджуватимемо в наступному розділі.

Бонавентура (1217/21-1274) – святий і вчитель Церкви, кардинал-єпископ Альбано, Генеральний Настоятель Братів Менших, був одним із найвизначніших середньовічних богословів та філософів. В історії науки

²⁵ Поп. Theodore C. *Roger Bacon* 15 May 2020 // *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Roger-Bacon#ref536> (27.10.2020).

²⁶ Поп. Hackett J. *Roger Bacon*, Summer 2020 // Edward N. Zalta (ред.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/roger-bacon/> (28.10.2020).

відзначився своєю здатністю поєднувати філософські та богословські тенденції, які по своїй суті для людей того віку не були поєднувані. На превеликий жаль збереглося дуже мало відомостей про його раннє життя. Відомо, що при народженні його було названо Джованні Фіданца. Місце народження майбутнього святого - Баньореджо, Італія. Одна із версій, чому Джованні отримав ім'я Бонавентура, яке означає «благе прищестя» (*buona ventura*), говорить, що будучи немовлям, він дуже сильно захворів, але його мати молилась про заступництво до св. Франциска з Ассіжу, і хвороба відійшла. Ця історія є дуже малоймовірною, та все ж має своє право на існування. В 1243 році Бонавентура вступив до ордену францисканців, та навчався в Паризькому університеті, його вчителем був славнозвісний Александр Гальський. Після закінчення студій, Бонавентура отримавши звання *Magister regens*, залишився викладати в тому ж університеті, починаючи з 1248 аж по 1256 рік²⁷.

Саме в той час розгорілась суперечка між професорами жебракуючих орденів та світськими. Оскільки останні, на чолі з Вільямом з Сент-Амуру, виступали проти того, щоб монахи викладали в Парижському університеті. Після того як францисканці разом з домініканцями все таки відстояли свої права, в 1257 році Бонавентуру було обрано Генеральним Настоятелем ордену. Це був досить непростий час, адже орден був поділений на так званих духовних (*spirituales*), які суворо захищали бідність, та (*relaxati*), які пропонували більш послаблений (легший) спосіб життя. Але завдяки своєму авторитету, Бонавентурі вдалось відновити єдність ордену та провести реформу, яка відповідала правилам св. Франциска. В 1273 році папа Григорій Х, призначив Бонавентуру кардиналом-єпископом в Альбано (Італія)²⁸.

В 1274 році під час Ліонського собору відіграє дуже важливу роль в церковних реформах, у примиренні світського духовенства та вбогих, а також

²⁷Пор. Paschal R. *St. Bonaventure // The Catholic Encyclopedia "New Advent"*. Vol. 2. New York 1907. <http://www.newadvent.org/cathen/01298a.htm> (25.10.2020).

²⁸ Пор. *Saint Bonaventure // www.philosophers.co.uk* (10.11.2020).

у відновленні унії з грецькою Церквою. На превеликий жаль, Бонавентура помирає під час Ліонського собору в 1274 році. Його творча спадщина є дуже багатою та видатною. Найвідоміші його твори – це коментарі до Біблії та коментарі на «Сентенції Петра Ломбардського», а *Breviloquium* та *Itinerarium Mentis in Deum* є справжніми шедеврами богословської думки. Всі ці та інші твори свідчать про те, що він наслідував вчення св. Августина, але також помітний вплив античних філософів, особливо Арістотеля. Але особливості його вчення розглянемо детальніше в наступному розділі²⁹.

1.1.3. Францисканська духовність та її внесок в богослов'я

Розглянувши головні моменти засновника ордену та основних представників францисканської школи, я б хотіла перейти до самої францисканської духовності, окреслити головні її моменти, а також ближче зрозуміти, якою саме духовністю жив св. Бонавентура, надихаючись від свого духовного батька Франциска і в той же час доповнюючи її іншими незамінними компонентами, за що пізніше отримає статус другого засновника францисканського руху.

Дуже часто францисканську духовність вважають емоційною, простою, мрійливою, яка живе у спорідненості зі всім створінням і вдивляється в Божу любов, аби ще глибше пізнати Його. В той час як домініканська духовність проявляється в інтелекті, спекуляціях, наукових теоріях, скептичному ставленні до прямого досвіду Бога, а також трактуванні пізнання Бога як основи любові. Та все ж францисканці виходять на новий рівень та будують свій власний схоластицизм завдяки Бонавентурі та Дунсу Скоту³⁰.

Отож варто розглянути, яким було богослов'я францисканської духовності. Досліджуючи твори св. Франциска, можна помітити, що центральною фігурою виступає Бог як Отець та Трійця. Понад 90 разів святий називає Бога – Батьком, що показує його велику любов та прихильність як

²⁹Пор. *Saint Bonaventure*.

³⁰Пор. Thompson R. *Christian spirituality*. London 2008, 60.

сина, а також відкликає читача до постаті Його Єдинородного Сина. Саме Трійця посідає чільне місце у всьому богослов'ї св. Франциска. З цього випливає кілька особливих аспектів, які ми можемо дослідити. Перш за все варто поглянути на внутрішній зв'язок та життя Пресвятої Трійці, яка полягає в абсолютній любові. Ця любов передається від Батька до Сина та повертається знову разом у зв'язку зі Святим Духом. Звідси отримуємо Того, Хто любить, Возлюбленого та їх Любов. Саме відносини між Трійцею стоять на першому місці. Другий принцип полягає в тому що, Божа любов є безмірна та невичерпна, тому вона переливається з Бога на все творіння, а потім ще більшим чином в акті відкуплення. Тому кожна людина, незалежно чи вірить вона у Христа, чи ні, є у відносинах зі Всемогутнім, оскільки належить до творіння. Пізніше Бонавентура називатиме це *fontalis plenitudo in Patre*, тобто фонтан повноти в Отці³¹. Неможливо пізнати таємниці християнства, без пізнання Божої любові. І третє, полягає в твердженні «добро розливає (розсіює) само себе», а Бог як відомо, є Абсолютним Добром в першій інстанції. Тому св. Франциск, пише: «І всіляке добро приписуймо Господу Богові Найвищому і визнаваймо Його власністю і дякуймо за все Тому, від якого походить всяке добро»³². Франциск досвідчив та прийняв життя як добрий подарунок від доброго Бога - Отця, Сина і Святого Духа³³.

Щодо Другої Особи Святої Трійці, Ісуса Христа, ключовими словами для Франциска стає фрагмент зі Святого Письма:

Він, існуючи в Божій природі, не вважав за здобич свою рівність із Богом, а применшив себе самого, прийнявши вигляд слуги, ставши подібним до людини. Подобою явившись як людина, він понизив себе, ставши слухняним аж до смерти, смерти ж - хресної (Фил 2, 6-8).

Факт втілення Божого Сина надзвичайно вражав Франциска, адже це показує наскільки сильно Бог применшив себе та любить нас. Не дивно, що саме бідність займає перше місце в його стилі життя та стає головною

³¹ Пор. Bonaventure. *Commentaria in Quatuor Libros Sententiarum Magistri Petri Lombardi // Opera Omnia S. Bonaventurae*. vol. I. Rome 1882.

³² Франциск з Ассіжу, *Незатверджене Правилу Ордену Братів Менших* // пер. С.Пекала // ofmconv.org.ua роз. 17, (25.11.2020).

³³ Пор. Tyler P. - Woods R. *The Bloomsbury Guide to Christian Spirituality*. London 2012, 107.

чеснотою францисканської духовності. Св. Павло в посланні до Коринтян описує суть християнської убогості, та навіщо взагалі до неї так прагнути: «Ви ж знаєте ласку Господа нашого Ісуса Христа, що задля вас став бідним, будши багатим, щоб ви його вбожеством розбагатіли (2 Кор 8,9)». Ніхто так буквально не сприйняв ці слова як св. Франциск, чого й навчав своїх послідовників. Чим бідніші ви будете, тим багатшими станете у Христі – головне послання Франциска. Ідея убогості є наскрізь Христологічною. Ця чеснота – є царською, і підносить до рівня Царя. Осердям вбогості є внутрішня постава Слова, яке захотіло стати тілом. Франциск наголошує на житті "sine rrogio", тобто без будь-якої власності та без бажання будь-що привласнити собі. Під словом "власність", ми можемо подумати про якісь матеріальні речі різного виду, та насправді Франциск сприймав це набагато ширше, включаючи навчання, проповідування, авторитетні посади (при владі, в університеті) та навіть власні добрі справи. Абсолютно все, що є добре в цьому світі належить лише Богу. Привласнюючи ж те, чи інше добро є правопорушенням та зазіханням на чужу власність (Божу). Таке розуміння вбогості, схоже до біблійного сприйняття віри, в якій ми бачимо, що повністю залежимо від Творця, та немає нічого, що б нам належало (навіть власне тіло), адже все є подарунком та благодаттю. Говорячи ж про убогість та кенозис Христа, Франциск виділяє три події: печеру, хрест та Євхаристію³⁴.

Саме від францисканців походить традиція встановлення вертепів (шопок) у храмах, біля храмів, просто на вулицях, в домівках, а також розігрування Різдваєних Вертепів (тобто театральних постанов). Франциск хотів, аби люди глибше, повніше зрозуміли та пережили ті події, які відбулися 12 століть тому, в убогій печері.

Та все ж кульмінаційним моментом приниження та виявлення найбільшої любові до людей стає хрест, страждання, та Євхаристія, в якій Христос кожного дня віддає себе на наших вівтарях, аби ми мали життя вічне

³⁴Pop. Tyler - Woods. *The Bloomsbury Guide to Christian Spirituality*, 110.

та були щасливі. Як вже згадувалось раніше, Франциск з величезною пошаною ставився до страждань та ран Христових. Визначним моментом в його житті стає вересень 1224 року, коли під час молитви на горі Альверно, як описує один із ранніх біографів святого, стигмати, які вже раніше були вибиті на серці Франциска, стали видимими на його тілі. Св. Бонавентура коментуючи цю подію, називає її містикією серафимської любові (тобто любові, яка випалює). Пізніше Францисканський Орден, також називатимуть Серафимський Орден. Завдяки францисканцям в римо-католицькій літургійній практиці з'явилась молитва - Хресна Дорога. Подібно до вертепу, брати намагались якнайкращим чином донести до вірних таємницю страждання та хресної дороги Спасителя, та уможливити кожному, хто не може відвідати Єрусалим, пройти стаціями спасіння всього людства³⁵.

Інший важливий та найбільш автентичний аспект у францисканській духовності, який варто розглянути, це питання екології, природи та всіх живих створінь, які займали одне з перших місць в їх богослов'ї. Деякі називають Франциска, святим природи, який складав гімни на честь Брата Місяця, Брата Вітру, чи Сестри Землі, та насправді він є святим всього сотвореного, що надає набагато глибшого християнського значення. Термін «сотворіння» відразу відкликає нас до Сотворителя. В розумінні францисканської духовності, все сотворене є добрим, оскільки Творець є по своїй суті Добрий, що було необхідним в контексті тогочасної Альбігойської ересі, згідно з якою вважалося, що будь-які матеріальні речі походять від злого. Однією з основних причин такого відношення до природи, було те, що все сотворіння не лише просто сотворене Богом, але і вказує на Нього. Тобто завдяки природі, всьому живому, ми здатні пізнати і Творця. Особливим чином бачимо розвиток цього напрямку в св. Бонавентури, який називає все творіння слідами, або відображеннями Бога на землі³⁶.

³⁵ Там само, 108-109.

³⁶ Там само, 111.

Як Франциск, так і Бонавентура, наслідуючи свого вчителя вбачає важливість та цінність всього сотвореного, виражаючи пізніше це у своєму творі «Путівник мислі до Бога», як один зі шляхів пізнання та наближення до Творця.

1.2. Домініканська школа та її основні представники

Подібно до Францисканського, Домініканський орден, який виник в той самий період, а саме в 1215 році в Тулузі завдяки св. Домініку (1170-1221), також відноситься до жебруючих орденів, та має схожі харизми до своїх братів францисканців. Як жебруючий орден, домініканці наголошують на суворому дотриманні убогості, а згідно апостольського спрямування, присвячують себе проповідуванню. Від чого й походить їх друга назва – Орден Проповідників.

Важливо зазначити, що виникнення жебруючих орденів не лише спричинив розвиток монашої діяльності, але в першу чергу вони стали необхідною відповіддю на життєві потреби Церкви, а саме: повернення християн до справжнього апостольського життя, згідно Євангелія, реформа релігійного життя, особливо у сфері бідності, викорінення ересей, проповідування Євангелія та уділення Таїнств, налагодження чеснотливого життя серед єпархіального духовенства. На відміну від францисканців, які більше наслідували традиції старого чернецтва, прагнучи повернутись до простого, злиденного життя, домініканці стають двигунами «нового» богослов'я та схоластики, надаючи новий подих Католицькій Церкві³⁷.

На своєму ранньому етапі, який є важливий для нашого контексту, духовність Ордену Проповідників був дуже простим та прямолінійним, порівняно з пізнішими Католицькими традиціями. Один із сучасних дослідників домініканців, зазначає, що їх духовність, насправді не зосереджена на молитві, контемпляції, та інших духовних вправах, але

³⁷ Pop. Aumann J. *Christian Spirituality in the Catholic Tradition*, 108.

швидше на людському баченні речей, на способах, завдяки яким вони можуть розуміти та практикувати християнське життя³⁸.

Засновником Ордену Проповідників, або Домініканців, як ми вже згадували, є св. Домінік – іспанський священик, який під час подорожей, зіткнувся з жахливою ересю альбігойців – катаризмом, яка спустошувала Церкву по всій південній Франції. Задля подолання ересей та інших проблем пов'язаних з церквою, які виникали в містах, Домінік вирішує створити новий орден, який оснований на систематичному навчанні, подібно до бенедиктинців, та матиме на меті вирішення релігійних проблем зростаючого покоління по містах. Цей орден повинен був бути проповідницьким, та навченим проповідувати народними, доступними мовами, при тому з високими академічними богословськими знаннями. Замість того, щоб заробляти на життя на величезних фермах, як це робили старі монастирі, нові монахи виживали б шляхом переконливої проповіді та завдяки милостині тих, хто їх слухав. На початку їх часто зневажали більш традиційні згромадження, які вважали, що ці «міські ченці» ніколи не зможуть протистояти міським спокусам. Таким чином, домініканці були створені як нова гілка Католицької Церкви для боротьби з ересями. Організація ордену проповідників була затверджена Папою Гонорієм III в грудні 1216 року³⁹.

Розглядаючи характеристики домініканського ордену, можна виділити з них чотири основних стовпи, на яких базується вся їхня духовність. Першим є молитва. Святкування, смакування Слова Божого в щоденній молитві, роздумах, Літургії, є основним обов'язком кожного домініканця, як наголошував св. Домінік. Адже без цього неможливо проповідувати Євангеліє іншим та жити згідно Христових заповідей. Кожен, хто став на шлях св. Домініка, повинен збалансувати ці два виміри життя – споглядальний та активний. Наступним важливим етапом в духовності отців проповідників є

³⁸ Поп. Tyler – Woods. *The Bloomsbury Guide to Christian Spirituality*, 96.

³⁹ Поп. The Editors of the New World Encyclopedia. *Dominican Order*, 16 October 2017 // *New World Encyclopedia*. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Dominican_Order (25.10.2020)

життя в спільноті. Головна ідея такого життя – це готовність ділитись своїм життям з іншими. Наслідуючи приклад свого засновника, вони живуть за тим принципом, що ніхто не має чогось свого особистого – все є спільним. Обітниці послуху та вбогості, ще більше сприяють розвитку та сповненню цієї постанови. Іншим незамінним стовпом цього ордену є наука та навчання. Св. Домінік зробив великий наголос на навчанні як основі «Священного Проповідування». Це був великий переворот на початку 13 століття, оскільки більшість духовенства були неосвіченими. Основним об'єктом вивчення є Слово Боже, яке пізнається через Писання та Передання, авторитетно інтерпретується вчителями Церкви, та найповнішим чином виявляється в Ісусі Христі. Домініканці вважають, що навчання є більш благородним та добродішним, якщо здобувається задля любові до Бога та ближніх. І остання незамінна риса цього ордену, впливає з їх самої назви - це проповідування. Основна мета для якої св. Домінік створив новий орден, полягає в тому, щоб бути «корисними для інших душ», в першу чергу через служіння Слову Божому. Спільнотне життя, навчання, молитва – це все спрямоване на підтримку покликання проповідника. Своєю місію проповідників домініканці сповнюють в дуже різних формах: під час літургій, на реколекціях, в школах, університетах, та в будь-яких інших місцях де того потребує суспільство⁴⁰.

Також важливо розглянути деяких основних представників домініканської школи 13 століття, які особливим чином вплинули на її формування та співпрацювали з францисканською школою. В першу чергу, це найвизначніший богослов-схоласт – Тома Аквінський, а також двоє його сучасників-домініканців - Г'ю з Сент-Шер та Альберт Великий.

Св. Тома Аквінський (1221/25-1274) – найвизначніший та найвпливовіший мислитель середньовіччя, засновник богословської та філософської школи томізму, народився в 1221 році в італійському містечку

⁴⁰ Поп. *The Four Pillars of Dominican Spirituality*. (From the Central Province of the Order of Preachers) U.S.A. <https://www.signumdei.com/wp-content/uploads/2018/11/The-Four-Pillars-of-Dominican-Spirituality-PDF.pdf> (28.10.2020).

Рокка Секка. В 1244 році вступає в орден Домініканців, та до самої смерті (†1274) віддає все своє життя, зусилля і таланти, на те, щоб включити нову схоластичну методологію до традиційних богословських джерел. В епоху, коли небезпечний дуалізм панував між вірою та розумом, богослов'ям та філософією, св. Тома зумів пронести священну доктрину до визнання та безпеки, попри загрозові небезпеки відступництва від віри та неприйняттям людського розуму⁴¹.

В 1245 році Тома їде навчатися в Парижський університет, і там навчається в св. Альберта Великого. Його найвизначнішими творами є *Summa theologiae* та *Summa contra gentiles*, в яких представлена класична систематизація латинського богослов'я⁴². Біографія цього святого є дуже насиченою та різнобарвною, але нам важливо лише розуміти, що його вчення стало революційним у свій час, спричинило низку суперечок зі св. Бонавентурою, а також започаткувало абсолютно нову традицію західного богослов'я.

Другою важливою постаттю домініканської школи є св. Альберт Великий (1193-1280). Видатний середньовічний німецький філософ та богослов, монах-домініканець, має також звання *Doctor Universalis*, завдяки своїм всебічним знанням з різних галузей середньовічної науки та філософії. Все своє життя присвятив тому, аби довести, що наука все таки сумісна з релігійною вірою. Він написав детальний коментар до кожної з робіт, яка приписується Арістотелю, та вважається першим середньовічним вченим, який застосував аристотелівську філософію до сучасної християнської думки. Альберт намагався розвіяти богословські «помилки», що виникли в результаті арабських та єврейських коментарів до Арістотеля. Саме Альберт Великий був учителем та наставником Томи Аквінського, з яким тісно співпрацював у *Studium Generale* (Домініканський будинок досліджень) у Кельні. Також він

⁴¹ Поп. Aumann J. *Christian Spirituality in the Catholic Tradition*, 110.

⁴² Поп. Chenu M. *St. Thomas Aquinas* 27 April 2020 // *Encyclopaedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Saint-Thomas-Aquinas> (30.10.2020).

захищав православ'я Аквінського від звинувачення Стівена Темп'є та інших, хто хотів засудити його праці як надто прихильні до «невіруючих філософів». Як і його сучасник Роджер Бекон, Альберт був завзятим учнем природи і проводив ретельні спостереження та експерименти в усіх областях середньовічної науки. Разом ці двоє чоловіків продемонстрували, що Римо-Католицька Церква не проти вивчення природи, і що наука та богослов'я можуть доповнювати одне одного⁴³. Внесок Альберта Великого в розвиток науки та богослов'я є надзвичайно великим і його неможливо переоцінити.

Хотіла б також представити ще одного богослова, без якого неможливо уявити домініканську школу, а саме Х'ю Сен-Шера (1200-1263). Французький кардинал, домініканець, біблійний коментатор, найбільш відомий завдяки виправленню та індексації Біблії в латинській версії. Х'ю був викладачем філософії, теології та канонічного права в Паризькому університеті, приблизно в той самий час, коли він і став домініканцем у 1226 році. Вже у 1230 році він став магістром богослов'я в цьому ж університеті. А в 1240 році стає генеральним вікарієм, завдяки цьому, орден домініканців зазнав значного процвітання. Його творча спадщина є дуже великою, серед них значна частина складається з коментарів на Святе Письмо⁴⁴.

1.3. Спільне та відмінне між св. Бонавентурою та св. Томою Аквінським

Ми вже розглянули дві великі школи, які були засновані на початку 13 століття. Важливо зрозуміти, чому все таки їх було дві, чим саме відрізнявся Бонавентура в своєму вченні від Томи Аквінського. Адже відомо, що вони були друзями, але в той же час вели постійні суперечки. Зараз ми з вами коротко

⁴³Поп. The Editors of the New World Encyclopedia. *Albertus Magnus* 25 February 2016 // *New World Encyclopedia*. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Albertus_Magnus (30.10.2020).

⁴⁴Поп. The Editors of Encyclopaedia Britannica. *Hugh of Saint-Cher* 15 March 2020 // *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Hugh-of-Saint-Cher> (30.10.2020).

з'ясуємо, що об'єднувало, а що призводило до конфлікту цих двох великих середньовічних філософів-богословів.

Обидва мислителі розмірковували над таємницями божественного одкровення, надаючи вагоме значення можливостям людського розуму в плідному діалозі між вірою та розумом, що характеризував християнське Середньовіччя, творячи тим самим епоху великої інтелектуальної діяльності, а також епоху церковного оновлення, що не завжди оцінюється належним чином. Одним із важливих об'єднуючих факторів, є те, що вони обоє належать до жембруючих орденів, які в той час дали нове дихання та освіжили всю церковну духовність.

Та все ж, попри їх служіння спільній меті та благу Церкви Христової, вони розвивали два абсолютно різні підходи до вивчення філософії та богослов'я. Перша відмінність пов'язана з їх розумінням богослов'я. Ці вчителі Церкви підняли питання про те, чи воно є практичною дисципліною (тобто для керування людськими діями) чи теоретичною, спекулятивною дисципліною. Св. Тома розмірковував про дві можливі, але протилежні відповіді. В першій йдеться, що богослов'я – це роздуми про віру, а мета віри полягає в тому, що людина може стати доброю і жити згідно з Божою волею. Тому метою богослов'я було б направити людину на правильний шлях. Отже, це в першу чергу практична дисципліна. З іншої сторони, богослов'я прагне пізнати Бога. Значить все таки, це наука більше про пізнання Бога, а не про наші вчинки. Св. Тома приймає ці обидва аспекти богослов'я. Теоретичний, який прагне все більше пізнавати Творця, та практичний, оскільки всі ми прагнемо жити згідно Божих законів задля добра. Та все ж знання має першість: ми спочатку повинні пізнати Бога, перш ніж діяти побожно (*Summa Theologiae* Ia, q. 1, ст. 4). Ця першість знань над практикою є важливою у вченні Св. Томи⁴⁵.

⁴⁵Поп. The Editors of National Catholic Register. *Pope Benedict XVI's Weekly Catechesis: Bonaventure and Thomas Aquinas* // ncregister.com (12.11.2020).

Бонавентура дає схожу відповідь, щодо богослов'я, погоджуючись з Томою, але вводить ще третій елемент – мудрість, яка включає попередні два аспекти. Він говорить, що мудрість стремить до споглядання (вищої форми знання) і власне вона чинить нас добрими (див. *Breviloquium, Prologus, 5*). Будучи францисканцем св. Бонавентура виступає проти звичайного вивчення богослов'я, як будь-якої науки, тут ідеться про щось набагато вище. Його духовним батьком був св. Франциск, який говорив, що розум часто шкодить вірі та чинить насильство над Божим Словом. Небезпека дійсно існує, що людина може занадто загордитись своїми знаннями та поставити себе вище Бога. Та все ж Бонавентура стверджує, що справжнє богослов'я, ніколи не призведе до гордості, тому в його аргументі перше місце займає любов. Той, хто любить, завжди прагне пізнати краще і глибше свого коханого чи кохану. Отож, бачимо, що підходи св. Томи та св. Бонавентури досить відрізняються. Найвища мета для св. Томи – бачити Бога, а для св. Бонавентури – любов, єднання Божої і нашої любові. Найвища категорія для св. Томи – істина, а для св. Бонавентури – добро. Та не варто акцентувати увагу на протиріччях. Адже, для обох те, що є істинним, це також те, що є добрим, а те, що є добрим, також є тим, що є істинним. Бачити Бога – це любити, а любити – це бачити. Ці два акценти створили різні традиції та різні духовності, тим самим демонструючи плідність віри, яка залишається єдиною у різноманітності її висловлювань⁴⁶.

⁴⁶ Там само.

РОЗДІЛ 2

УНІКАЛЬНІСТЬ ВЧЕННЯ СВ. БОНАВЕНТУРИ НА ПРИКЛАДІ ЙОГО ТВОРУ «ПУТІВНИК МИСЛІ ДО БОГА»

2.1. Особливості вчення Бонавентури

В цьому розділі ми повноцінно розглянемо, унікальність вчення Бонавентури про глибинний містичний досвід у контексті тогочасного схоластичного раціоналізму.

Як ми вже згадували в попередньому розділі, саме св. Франциск був духовним батьком та натхненником Бонавентури. Дійсно, в його вченні чітко проглядається францисканська харизма. Протягом всього свого життя св. Франциск Асизький переконував своїх сучасників в першості чесноти любові, він став живою іконою безмежної любові до Бога та свідчив це в першу чергу своїми ділами. В усіх творах Бонавентури явно проявляється францисканський дух. Але, щоб розуміти, як саме була розроблена ця тематика «першості любові», важливо мати на увазі ще одного автора – Псевдо-Діонісія - сирійського богослова шостого століття. Псевдо Діонісій написав багато праць пов'язаних з містичною теологією, а також про різні ангельські чини. Саме в 13 ст, за життя Бонавентури, був перекладений один його твір, який привернув увагу багатьох богословів того часу⁴⁷.

Особливе значення для св. Бонавентури, мали два моменти:

1) В своєму творі, Псевдо-Діонісій описав дев'ять ангельських чинів, чиї імена він відшукав у Св. Письмі. Йому вдалось систематизувати їх, від найпростіших ангелів аж до Серафимів. Св. Бонавентура тлумачить ці ангельські ордени, як певні кроки, за допомогою яких ми можемо наближатись до Бога. Вони символізують певну духовну подорож людини, тобто її сходження до все глибшого пізнання Бога. На думку св. Бонавентури, його наставник св. Франциск, досяг найвищого ступеню, і належав до чину

⁴⁷ Pop. The Editors of National Catholic Register. *Pope Benedict XVI's Weekly Catechesis*.

Серафимів, адже його чисту любов до Бога неможливо було переоцінити. Саме до такого рівня, повинні були прагнути всі францисканці⁴⁸.

2) Іншим важливим моментом в творі Псевдо-Діонісія, для св. Бонавентури було те, що він вийшов за рамки, звичні для августинівського вчення. Св. Августин вважав, що інтелект є остаточною категорією знань. Псевдо-Діонісій же дозволяє собі піти далі, і говорить, що на цій дорозі пізнання Бога, можна вийти на такий рівень, коли вже навіть розум не бачить, натомість любов здатна ще бачити. Тобто, любов є вищою за розум, вона здатна бачити краще і глибше. Така думка дуже сподобалась Бонавентурі, оскільки повністю відповідала його францисканському світобаченню⁴⁹.

Щодо особливостей Бонавентури, варто зауважити, що його теорія про пізнання ґрунтувалась на поєднанні августинізму з аристотелізмом, теорії абстракції з теорією ілюмінації, а також раціоналізму з містицизмом. Будь-яке пізнання починається на емпіричному рівні (подібно говорив Аристотель), тобто через відчуття. Потім розум, завдяки відчуттям починає будувати певні абстрактні поняття того об'єкту, який пізнається. Але набагато більші істини досягаються лише, при повному абстрагуванні та очищенні, від тих речей, які були пізнанні відчуттями⁵⁰.

Теорія абстракцій спонукала Бонавентуру більше дослідити становлення та розвиток пізнання. Але звідки ми можемо знати, про істинність нашого пізнання? Це вже потребує іншого пояснення. Саме тому, Бонавентура починає свої дослідження про теорію пізнання з Аристотелем, а завершує з Августином. Головним аргументом, щодо істинності пізнання виступає вроджена здатність людини відрізнити істину від брехні. Саме ця здатність дає нам знання «незмінних і вічних правил істини». Завдяки тому, що наш розум має вроджене знання загальних і вічних істин, ми можемо судити про часткові істини⁵¹.

⁴⁸Там само.

⁴⁹Там само.

⁵⁰Пор. Татаркевич В. *Св. Бонавентура и Августинизм XIII в. // История Философии. Античная и Средневековая Философия*. Пермь 2000, 400.

⁵¹Пор. Татаркевич. *Св. Бонавентура и Августинизм XIII в.*, 401.

Після відкриття вроджених здатностей людини до пізнання істини, Бонавентура не зупиняється на досягнутому і розкриває теорію далі. Отож, нам відомо, що людині відкриті тільки вічні істини, а ці вічні істини існують лише в Бозі. Бога може пізнати кожен, кому Він сам себе відкриє. Будь-які істини ми можемо пізнати за допомогою вічних істин, а це означає, що все, що ми пізнаємо, ми відкриваємо тільки завдяки Божій милості та посередництву. Ми пізнаємо речі не безпосередньо, але через їх вічні ідеальні зразки, які вже існують в Божественному розумі (екземпляризм). Будь-які речі, навіть природні, ми пізнаємо завдяки надприродному світлу. Вже тоді, при пізнанні природних об'єктів Бонавентура проглядає наявність надприродного фактору, і тим більше він був присутнім в пізнанні Бога. Для Бонавентури повне пізнання Бога можливе лише на містичному рівні, яке в свою чергу проявляється тільки через особливу милість⁵².

Дослідник вчення Бонавентури, Крістофер Каллен (Christopher Cullen), стверджує, що думка Бонавентури втілює справжню філософію, яку ми можемо вивчати навіть не торкаючись богослов'я, оскільки він чітко розрізняє аргументи від розуму та аргументи від авторитету⁵³.

Схематизація Бонавентури доктрини нашого сходження до Бога ґрунтується на потрійному розрізненні сотворінь. Цей метод Етьєн Жильсон назвав доктриною Бонавентури про «універсальну аналогію»⁵⁴. Вона полягає в тому, що будь-яка створена річ має рудимент (слід, залишок), образ та подобу Бога Творця. Якщо коротко, то нераціональні створіння – це рудименти Бога, розумна душа – це образ Бога, а душа наповнена благодаттю – є подобою Бога. Таким чином, ми здатні пізнати Бога через будь-яке створіння. Але такий тип пізнання, який справді дає результат, залежить від того, чи вважається істота рудиментом, образом чи подобою⁵⁵.

⁵²Там само.

⁵³Пор. LaNave G. *Knowing God through and in All Things: A Proposal for Reading Bonaventure's "Itinerarium mentis in Deum" // Franciscan Studies*. Vol. 67 (2009) 273.

⁵⁴ Пор. Étienne Gilson, *The Philosophy of St. Bonaventure* / перекл. Trethowan D. London 1940, ch. 7.

⁵⁵Пор. LaNave. *Knowing God through and in All Things: A Proposal for Reading Bonaventure's "Itinerarium mentis in Deum"*, 274.

Для нас важливо розуміти, що в своїх інших творах (*De mysterio Trinitatis, Breviloquium*) Бонавентура також говорить про пізнання та аргументи існування Бога, використовуючи вищенаведені методи. Але шлях пізнання Бога через сотворений світ є найлегшим та найдоступнішим кожному з нас. Натомість повна картина етапів досконалого пізнання Бога описана саме в «Путівнику мислі до Бога».

2.2.Критичний аналіз твору «Путівник мислі до Бога»

В сучасному світі творчість св. Бонавентури, не набула великої популярності порівняно з постаттю св. Томи Аквінського та інших відомих схоластів. Тим не менше, твір *Itinerarium mentis in Deum*, або українською «Путівник мислі до Бога», займає своє чільне місце поряд з найвідомішими працями доби Середньовіччя. Текст цього особливого твору є досить поетичним, стислим, часто незрозумілим, та все ж дуже промовистим. В ньому Серафимський Доктор зумів узагальнити багато своїх філософських та богословських ідей, через що отримав назву – «Сума духовного богослов'я св. Бонавентури»⁵⁶.

На самому початку, в пролозі, Бонавентура вказує на особливі обставини та місце, яке стало поштовхом до написання *Itinerarium mentis in Deum*, який також називають довідником про духовну подорож францисканців. Отож твір був написаний в 1259 році, тобто через два роки після обрання Бонавентури на Генерального настоятеля Братів Менших, а також на 33-тю річницю смерті св. Франциска з Асичу. Враховуючи всі труднощі та виклики на новій посаді, особливо в роки, коли францисканці почали ділитись між собою на різні спільноти, Бонавентура відчув Божественний поклик набратися сил та духовно відновитися в якомусь особливому місці відпочинку. Таким місцем була гора Ла Верна (Альверна), тобто та гора на якій в свій час, св. Франциск мав видіння серафима та отримав стигмати. Тому, в першу чергу Бонавентура роздумує над видіннями свого духовного батька. Він відкриває для себе, що

⁵⁶Там само, 267.

ті видіння, які були дані св. Франциску, не просто вказують на піднесення, яке той досягнув через споглядання, але насамперед на весь шлях, який він подолав, аби те відкрити⁵⁷.

Надаючи горі Альверно статус місця натхнення, Бонавентура окреслює свій «Путівник» як духовний географічний маршрут, що описує одночасно шалений порядок космосу (всесвіту), який розкриває Боже буття через подобу, образ, сліди, а також порядок душі, як ієрархію сил, через які Бог виявляється та є любленим. Така розповідь про послідовні ілюмінації, відкриття, є певним планом, шляхом, дотримуючись якого наша душа здатна досягнути єднання з Господом.

Видіння серафима св. Франциску вважалось звичайною легендою, аж до 1259 року, коли св. Бонавентура надав їй богословське та біблійне значення досліджуючи біографію свого наставника. Саме тілобудова серафима визначає ієрархізовану структуру «Путівника». Подібно як серафим мав 6 крил, твір складається з шести глав, кожна з яких описує 6 послідовних ілюмінацій, завдяки яким розум просвітлюється через споглядання створених речей, аж поки не досягне повного піднесення – тобто, коли душа досягає цілі або смерті, коли розум стає неконтрольованим, просвітлення поступається суцільній темряві, а душа спалена палкою любов'ю. Для Бонавентури, образ серафима є значущим, не лише через його 6 крил, але через його першість в ангельській ієрархії, як ми вже згадували раніше, про яку він дізнався з твору Псевдо-Діонісія Ареопагіта. В його творі, серафими втілюють найповніше та найвище значення любові. Така (жертвна, велика) любов являється метою всього сходження. Особливість твору, яка робить його динамічним, – а в той же час проблематичним – це співвідношення між піднесеним спогляданням в перших шести главах та поглинаючим афективним екстазом в сьомій главі. Сильне прагнення, яке спонукає душу до вершини через споглядання внутрішньої та

⁵⁷Pop. Davis R. *Hierarchy and Excess in Bonaventure's Itinerarium mentis in Deum* // *The Journal of Religion* Vol. 95 (2015) 433.

космічної ієрархії, закінчується мовчазним розумовим спогляданням та перетворенням афективної (емоційної) частини душі в самого Бога⁵⁸.

В пролозі, Бонавентура визначає початкову точку подорожі, яка повинна розпочинатись в ревній молитві, завдяки якій розпалюється це бажання та прагнення душі до пізнання. В першій главі, автор знову наголошує на важливості молитви, тому він говорить, що «молитва є матір'ю та фундаментом сходження вгору». Пояснюючи важливість молитви в духовному зрості, Бонавентура цитує також «Містичне богослов'я» Псевдо-Діонісія Ареопагіта, оскільки сходження душі, напряду залежить від того наскільки душа здатна перебороти сама себе, підняти над собою, подолати свої пристрасті. Проблема полягає в тому, що сама по собі душа не здатна піднести себе, без допомоги вищої сили, якою є Божа благодать. А таку благодать ми можемо отримати, завдяки смиренній та щирій молитві. Сходження починається в афективній молитві, не як першому вчинку душі, але як початкове віддання себе божественній опіці, яка уможлиблює будь-які душевні порухи (рух душі). Той факт, що піднесення не може відбутися без Божої допомоги (оскільки потребує самоперевершення), означає, що екстаз (тобто вихід душі поза себе), не є кінцевим пунктом подорожі. Тобто, Бонавентура не пропонує якогось конкретного переліку кроків, які б душа мала здійснити, щоб привести себе у порядок, наприкінці чого й сам цей порядок перевершується, для нього – вся подорож до Бога є серією екстазів. Якщо шість крил серафима символізують перемену стану душі від такої, яка носить у собі лише слід Божий, на таку, яка стає Його образом, а відтак справжньою Його подобою, то Бонавентура наполягає на тому, що весь цей серафічний порядок мовби спалнюється, коли набуває значення у хресті⁵⁹.

Порядок, описаний в «Путівнику», орієнтований на людську душу. Рух – є визначальною характеристикою на кожному з етапів, які проходить душа. Вона ніколи не буває просто в собі: навіть її поворот всередину себе самої є

⁵⁸Пор. Davis. *Hierarchy and Excess in Bonaventure's Itinerarium mentis in Deum*, 435.

⁵⁹Там само, 437.

неймовірним, оскільки перебуваючи в собі людина відкриває образ Бога і таким чином виходить за межі себе⁶⁰.

Іншим незамінним аспектом в духовному прогресі, про який пише Бонавентура в пролозі, є бажання, яке виступає ініціатором, рушієм та завершенням нашого сходження. Автор зазначає: «Тільки той здатен до споглядання Бога, яке веде до духовного піднесення, хто стане, подібним до Даниїла, "мужем бажань"»⁶¹. А в останньому розділі, підсумовуючи всі попередні, Бонавентура ще з більшою ревністю заохочує розвивати в собі це бажання, яке є можливим, лише при сприянні Святого Духа, який здатний розпалювати в нас цей нестримний вогонь прагнення більшого⁶².

2.2.1. Пізнання Бога «через» та «у»

Найкраще розуміється та сприймається "Путівник мислі до Бога", коли ми умовно поділимо його на дві траєкторії: перша полягає, в трьох стадіях бачення Бога «через» світ, душу, і тим що, над душею; натомість інші три стадії полягають в баченні Бога «у» видимому світі, у душі і в тому, що знаходиться над душею⁶³.

Цей поділ, та кожен етап зокрема є дуже важливими в розумінні цілісного тексту. Основою для такого поділу стала ідея, про те, що світ поділений на більш віддалені та більш приближенні уявлення про Бога, з чого виникає такий потрібний прогрес: від світу (рудиментного, тілесного, часового, який є поза нами), до нашого розуму (образного, духовного, вічного, який є всередині нас), і до Першопричини (вічної, абсолютної, яка є над нами). Вже в першій главі, Бонавентура пояснює чому він обрав таку потрібну прогресію, порівнюючи її з триденною подорожжю в пустелю, просвітленням, яке відбувається кожного дня (вечір, ранок, полудень), потрібне існування речей

⁶⁰Там само, 438.

⁶¹ Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога. Про Приведення Мистецтв до Богослов'я* / пер. з лат. мови Ірина Піговська, Львів 2014, 5.

⁶²Пор. Davis. *Hierarchy and Excess in Bonaventure's Itinerarium mentis in Deum*, 438.

⁶³Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 268.

(в матерії, в розумінні та у вічному задумі), потрійна субстанція Христа (тілесна, духовна, божественна) (*It.* 1.3). Далі бачимо приклад пов'язаний з трьома основними аспектами душі (розуму) – тваринність, дух (звернений в себе і на себе) та розумна душа. (*It.* 1.4). В наступному пункті (*It.* 1.5) кожен з цих трьох ділиться ще на два: розглядаючи Бога як Альфу і Омегу, розглядаючи Його як «через» та «у» дзеркалі, або розглядаючи кожен спосіб сам по собі та у поєднанні з іншими. Таким чином з трьох утворюється шість стадій сходження душі, які Бонавентура знову порівнює до шести сил, якими володіє душа, ними є: відчуття, уява, розум, розуміння, інтелект та вершина душі або іскра синдерези⁶⁴ (*sensus, imaginatio, ratio, intellectus, intelligentia, and apex mentis or synderesis scintilla – It.* 1.6)⁶⁵.

Для кращого сприйняття та розуміння ступенів, які повинна пройти душа, всі етапи, можна зобразити наступним чином:

	Пізнання Бога «через»	Пізнання Бога «у»
(речі, які є під душею) нижче душі	1 етап: споглядання Бога через його сліди у Всесвіті	2 етап: споглядання Бога у його слідах у цьому чуттєвому світі
Душа	3 етап: споглядання Бога через його образ відбитий (<i>imprinted</i>) на наших природніх силах	4 етап: споглядання Бога в Його образі, переміненному благодатними дарами
(речі, які є над душею) вище душі	5 етап: споглядання Божественної єдності через Його первинне ім'я – Буття	6 етап: споглядання Преблаженної Трійці в її імені, яким є Благо.

⁶⁴«“Synderesis” is a technical term from scholastic philosophy, signifying the innate principle in the moral consciousness of every person which directs the agent to good and restrains him from evil»: <https://iep.utm.edu/synderes/>

⁶⁵Поп. Bonaventure. *The Journey of the Mind to God* / перекл. Boehner Ph. ed. Brown S. Indianapolis 1993, 47.

Ідея пізнання Бога «через» та «у», не є унікальною для «Путівника». Така ідея вже з'являлася у попередньому творі Бонавентури «Коментарі на сентенції Петра Ломбардського». Пізнати Бога «через» сотворіння – означає піднятися від пізнання сотвореного як проміжних сходів, до пізнання Творця. Натомість пізнання Бога «у» творіннях – означає розпізнання присутності Господа в цих істотах, Його безпосереднього впливу в них. Розпізнання «через», характерне для мандрівників, які постійно споглядають природу, і навіть після гріхопадіння, коли зв'язок з Богом порушується, і душа знову наповнюється темрявою невідання, це знання в будь-якому разі залишається доступним для них. Пізнання Бога «у» творіннях є властивим для блаженних, і воно частково можливе навіть в цьому житті. Обидва методи пізнання («через» та «у») підходять для створеного інтелекту і кожен з нас, може їх практикувати, незважаючи на їхні розбіжності та особливості. (Наприклад: пізнання Бога «у» природі в більшій ступені залежить від благодаті, порівняно з методом, де природа виступає посередником)⁶⁶.

2.2.2. Детальний аналіз етапів пізнання Бога

Аналізувати етапи сходження, які описанні в «Путівнику» ми будемо таким чином, що спочатку оглянемо перший, третій та п'ятий етапи, які відносяться до першої траєкторії, згідно таблицки наведеної вище, та мають на меті пізнання Бога «через» (щось). А потім розглянемо другу траєкторію, відповідно другий, четвертий та шостий етапи сходження, які розглядають Бога «у» (чомусь). Перша траєкторія є більш простою, порівняно з другою і, безумовно, пов'язана з деякими іншими творами Бонавентури.

2.2.2.1. Пізнання Бога «через»

А) Глава 1: сліди Бога у створених речах

⁶⁶Pop. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 270.

Бачити рудименти (сліди) Бога – це вміти розпізнавати сутнісні ознаки, які вказують на приналежність до Трійці, а не на особисті властивості чи властивості самих людей. У кожній чуттєвій реальності існує її ефективна, формальна та остаточна причина, тобто сила, мудрість та доброта Бога, яку ми можемо розпізнати: «Найвища сила, мудрість та доброта Творця сяють у створених речах, а наші тілесні органи чуття, передають ці сприйняття нашим внутрішнім відчуттям» (*It.* 1.10)⁶⁷.

Розглядаючи цей етап, вражаючим моментом постає той факт, що насправді до таких «рудиментів (слідів) Бога» належить дуже широкий спектр речей. Наслідуючи думку св. Августина, а також спільно зі своїми однодумцями, Бонавентура просуває ідею, що абсолютно кожна створена річ є «слідом Бога», як читаємо в книзі Мудрості: «...ти розмістив (тобто надав) всім речам міру, кількість та вагу (Муд 11.21)». Такі потрібні комбінації властивостей, які характерні для всіх живих істот, знову ж таки вказують на приналежність до Трійці. Та насправді такий аргумент є досить очікуваним. Більш приголомшливим є те, що Бонавентура включає в цей етап також споглядання тих речей, які можна пізнати лише завдяки вірі. Людина здатна зрозуміти силу (могутність), провидіння та Божу справедливість, розглядаючи створення світу, його розвиток та кінець (*It.* 1.12). При спогляданні порядку божественних законів, заповідей та суджень, які зустрічаються в Святому Письмі, ми здатні прийти до неосяжної мудрості, а при розгляді порядку божественних таїнств, благодаті та винагород – до безмежності Божої доброти (*It.* 1.14). Кінцева ціль таких аргументів в першій главі зводиться до того, щоб показати, що всі створені речі є власністю Божою, а не щоб розглядати природу відносин між речима та Трійцею⁶⁸.

В) Глава 3: споглядання Бога через його образ відбитий (imprinted) на наших природніх силах

⁶⁷ Там само, 276.

⁶⁸ Поп. Hellmann J. – Hammond J. *Divine and Created Order in Bonaventure's Theology*, N.Y 2001, 228.

В третій главі Бонавентура звертається більше до образу Божого. Коли він говорить про цей образ, то має на увазі дві речі. В загальному, «образ» (*imago*) означає схожість у конфігурації (обрис, форма), а також відмінність та взаємозв'язок частин, на відміну від «подоби» (*similitudo*), яка означає схожість за якістю. При такому розрізненні, розумна душа – це образ Божий. Оскільки душа є образом Бога, вона постійно орієнтована на Нього і сприймає Бога як головний свій об'єкт споглядання⁶⁹. Чинячи гріх, душа втрачає благодать, а разом із нею подібність до Бога (схожість за якістю), натомість вона завжди носить Божий образ (*imago creationis*), оскільки вона є однією субстанцією, яка містить три сили, а ці сили попри те, що деформувались через гріх, є неминуче зверненими до Творця⁷⁰.

Оскільки душа має образ Божий, ми здатні через цей образ розглядати Божественне Буття, відоме нам згідно філософської доктрини Бонавентури як просвітлення. Якщо розглядати образ душі як конфігурацію (форму) Божу, завдяки вірі, ми здатні пізнати взаємозв'язки Троїчних Осіб між собою, порівнюючи їх з відносинами сил нашої душі. Дане пізнання можливе лише при повному очищенні нашого розуму вірою. Знову бачимо, що і на цьому етапі Бонавентура не обмежується суто філософськими аргументами⁷¹.

С) Глава 5: споглядання Божественної єдності через Його первинне ім'я – Буття

На п'ятому етапі, який вже відноситься до вищого споглядання Бога, душа підноситься над собою та переходить до безпосереднього розгляду Божественного Буття. Тут Бонавентура використовує онтологічний аргумент Ансельма Кентерберійського, оскільки пропонує абсолютно онтологічний метод споглядання, в якому розум підноситься до споглядання Вищого Буття,

⁶⁹ Пор. Bonaventure. *Disputed Questions on the Mystery of the Trinity* / перекл. Hayes Z. N.Y 1979, q 4.

⁷⁰ Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 278.

⁷¹ Там само, 279.

яке неможливо мислити неіснуючим⁷². Об'єктом пізнання виступає світло, яке є над нашою душею, а це світло - є «світлом вічної Істини, бо ж нашу мисль безпосередньо формує сама Істина»⁷³.

Бонавентура не зупиняється на підтвердженні існування Божественної Сутності, але розглядає її характерні атрибути, до яких відноситься вічність, першість, найбільша простота, чистота, досконалість, єдність, актуальність, тощо. Головним на цьому етапі є те, щоб зуміти через всі ці перелічені ознаки пізнати ближче Того, кому вони притаманні. Найзначнішими та найсуттєвішими ознаками, на яких наголошує автор, через які ми здатні наблизити Божественні тайни, виступають мудрість, сила та доброта Божа (*It.* 5,7). Ми зможемо пізнати Господа, лише коли розпізнаємо його Божественні якості, та зрозуміємо їх суть⁷⁴.

Наступний приклад з тексту допоможе краще зрозуміти як у своєму поясненні чистого буття, Бонавентура застосовує антиномічні твердження, наприклад, що чисте буття є першим, але й останнім, або, що воно є одночасно вічне та найбільш теперішнє.

Адже саме буття – перше і останнє... останнє [воно] саме тому, що перше. Оскільки воно перше, то все діє саме задля нього, тому воно доконче є остаточна мета, початок і сповнення, альфа і омега. Так само воно найсвогочасніше, бо вічне. Адже оскільки вічне, то не впливає з іншого, не покидає себе й від одного до іншого не переходить, тож не має ні минулого, ні майбутнього, а тільки теперішнє⁷⁵.

Ще більший розгляд характеристик Трійці ми зустрінемо на шостому етапі сходження, на якому ми пізнаємо Бога як абсолютне благо. Таке пізнання можливе лише при повному входженні у життя Пресвятої Трійці та розуміння «самодифузійної доброти» Осіб Трійці в їх божественному спілкуванні⁷⁶.

⁷² Пор. Noone T. – Houser R. *Saint Bonaventure* // *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/bonaventure/> (15.11.2020).

⁷³ Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога. Про Приведення Мистецтв до Богослов'я*, 57.

⁷⁴ Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 280.

⁷⁵ Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 63.

⁷⁶ Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 281.

2.2.2.2. Пізнання Бога «у»

Ми вже розглянули першу траєкторію і можемо перейти до другої частини «Путівника», який відкриває з першого погляду подібний, але насправді зовсім новий підхід до пізнання Трійці «у» певних речах.

Ключове місце у вченні Бонавентури займає чуттєвий досвід, необхідний для другого етапу пізнання. Відчуття містить в собі три важливі процеси: сприйняття, задоволення (захоплення) та судження. Чуттєвий об'єкт генерує подобу самого себе, аби бути сприйнятливим та зрозумілим для органів сприйняття. Згенерована подібність пробуджує задоволення в наших органах чуття згідно своєї пропорційності відносно її джерела, способу вираження, чи об'єкту, на який вона має вплив. Звідси Бонавентура розрізняє три види можливого задоволення: краса, корисність та солодкість. А вкінці, отримана подібність очищається та абстрагується від своїх чуттєвих ознак завдяки судженню, аби увійти у володіння інтелекту⁷⁷.

Автор наголошує, що всі такі та подібні дії є «слідами, в яких ми можемо пізнати нашого Бога»⁷⁸. Вплив цього вчення про чуттєвий досвід помітний і в наступних етапах цієї траєкторії: при спогляданні Бога у його образі переміненому благодаттю та в імені Пресвятої Трійці, яким є «Благо». Вони представляють безпосереднє сприйняття Бога у душі та в тому, що є над душею, а також наступні кроки, які включають здатність отримувати задоволення від сприйнятих речей, аж до формування нашої душі згідно сприйнятого (тобто функція судження). Також варто коротко оглянути функції чуттєвого досвіду на кожному етапі даної траєкторії⁷⁹.

Розглядаючи другий етап сходження душі до Бога, який полягає у спогляданні Бога у його слідах в творіннях, ці три принципи чуттєвого досвіду можна розуміти наступним чином:

⁷⁷ Там само, 282.

⁷⁸ Пор. Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 27.

⁷⁹ Там само, 282.

1. Сприйняття полягає у здатності осягати об'єкт через його подібність, що очевидно являє собою вічне родження Сина від Отця.
2. Задоволення відбувається під час досвідчення краси навколишнього світу, яку явно можемо прирівняти до тієї ідеальної божественної краси, яка для нас є найсолодшою та найкориснішою.
3. Судження є припустимим, оскільки по своїй природі наш розум орієнтований на Вічні Істини, які є Бозі. Завдяки здатності судження ми в змозі відрізнити, що є прекраснішим та більш наближеним до тієї Істини, яку ми з вірою називаємо Предвічним Логосом – Другою Особою Трійці⁸⁰.

Інший підхід до цих принципів відкривається на четвертому етапі пізнання, який полягає у пізнанні Бога в душі переміненій завдяки дарам благодаті:

1. Через благодать душа здатна безпосередньо сприймати Ісуса Христа як посередника між Богом та людьми, як втілене несотворене Слово Отця.
2. Пізнання та сприйняття Сина залежить від того наскільки душа вправляєється в християнських чеснотах, духовних практиках, в результаті чого отримує неабияке задоволення та умиротворення.
3. Перемінена таким чином душа, стає місцем проживання самого Бога, Його Слова⁸¹.

На шостому етапі сходження, яке відбувається через пізнання Трійці в її імені, яким є Благо, ми можемо ще по іншому поглянути на ці головні принципи чуттєвого досвіду:

1. Завдяки своїй відповідності до Слова, душа сприймає це Слово як роджену подобу Отця, тому що головним законом Трійці є закон добра та любові, який передбачає постійне спілкування та дарування себе іншому. Коли ми по справжньому вдивлятимемось в Божу доброту і милість, тоді ми дійсно зрозуміємо, що Бог зобов'язаний бути Трійцею.

⁸⁰ Там само, 283.

⁸¹ Там само.

2. Таке досвідчення та сприйняття викликає в душі неабиякий подив та захоплення. Але це захоплення переростає в справжню насолоду, коли душа розуміє, що завдяки чудесному втіленню та розп'яттю Божого Сина, їй відкриваються брами раю і вона здатна поєднатись зі Всемогутнім Богом.
3. З цього випливає наступне судження, що союз з Богом можливий лише через цілковите уподібнення до Розп'ятого. Яскравим прикладом для нас є св. Франциск, який був переповнений любов'ю до Христа та зумів йому відповідати⁸².

Зробивши короткий загальний огляд цієї траєкторії нам буде легше розуміти, що саме хоче донести автор у кожному етапі, які ми зараз детальніше досліджуватимемо.

А) Глава 2: споглядання Бога у його слідах у цьому чуттєвому світі

Як ми можемо пізнати Бога через наші відчуття? Не просте питання, якщо не спробувати глибше розібратись. Але чи наші відчуття не призводять нас частіше саме до гріхів та віддалення від Бога? Залежить в якому руслі ми їх використовуємо. Адже й наші відчуття створив Бог, а все що ним створене є добре. Спробуємо детальніше дослідити як саме відчуття здатні наблизити наші стосунки з Всемогутнім.

Ключовим пунктом для розуміння цього етапу є звернення до вчення про відчуття, яким послуговується Бонавентура. Вже на початку цієї глави автор говорячи про пізнання Бога у створіннях, наголошує, що це можливо настільки «наскільки Бог перебуває в них сутністю, могутністю та присутністю» (*It.* 2,1). Така потрійна комбінація властивостей була добре відома тогочасним схоластам. Вони використовували її аби підкреслити Божу Всюдисущність⁸³.

⁸² Там само, 283.

⁸³ Поп. Fuerst A. *An Historical Study of the Doctrine of the Omnipresence of God in Selected Writings between 1220 to 1270*, Ph.D. Dissertation, The Catholic University of America Studies in Sacred Theology 1953, 146-170.

Важливим є на цьому етапі зуміти не просто пізнати, але знати про Божу присутність і вплив на створіння. Таке знання частково можливе для людей і через, тобто на першому етапі, але на другому воно ніби виходить на вищий рівень, та все ж найбільш досконалим чином це знання відкрите блаженним⁸⁴.

Варто зауважити, що всі етапи сходження і зокрема другий неможливі без богословського розуміння. Для віруючої людини досить легко піднятися до вищого розуміння вічного родження Сина від Отця провівши аналогію з природними процесами родження подібних речей в природі⁸⁵. Читаємо в «Путівнику»: «Тож якщо всім пізнаваним речам притаманно породжувати свій вид, вони явно проголошують, що в них, як у дзеркалі, можна побачити вічне породження Слова, образу й Сина, що вічно впливає з Бога-Отця»⁸⁶.

Для того, хто зустрічає людину наповнену благодаттю не виникає ніяких труднощів перейти від сприйняття тієї людини до ідеї її Творця, і навіть до відкриття самої ідеї Бога у цій істоті (людині). Адже все наше знання про Трійцю пов'язане з чуттєвим досвідом⁸⁷.

Варто зазначити, що як послідовник Августина, Бонавентура, говорить, що джерело наших ідей міститься в знаннях Бога. Знаючи себе, Бог посилаючись до власної сутності виражає себе у вічному Слові. Саме ідея виступає «стандартом знань» (*ratio cognoscenti*), який регулює та приводить в дію⁸⁸.

Найбільш доречно розпочинати огляд моментів чуттєвого досвіду з судження, яке на думку Бонавентури вказує на Бога «шлях більш безпосередній та прекрасний» порівняно зі сприйняттям та задоволенням. Через наші прямі відносини з Богом природньо відбуваються певні судження. «Завдяки “Вічному Мистецтву” наш розум здатний судити про всі речі, які він сприймає через органи чуття». В цьому твердженні Бонавентура представляє

⁸⁴ Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 284.

⁸⁵ Пор. Hammond J. *Order in the Itinerarium Mentis in Deum*. N.Y 2001, 233-234.

⁸⁶ Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 29.

⁸⁷ Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 285.

⁸⁸ Пор. Speer A. *The Certainty and Scope of Knowledge: Bonaventure's Disputed Questiones on the Knowledge of Christ* // philpapers.org (25.11.2020).

свою версію Августинової ілюмінації. Істина про будь-яку чуттєву річ (ту яку пізнаємо чуттями) знаходиться у трьох місцях: в самій речі, в нашому розумі та у розумі Творця. З усіх можливих варіантів тільки в Бозі ця істинна існує незмінно, тому аби пізнати істину про якусь річ потрібно покладатись саме на Боже уявлення та знання про неї. Хоч і це може виглядати дуже складно та недоступно для нашого обмеженого людського розуму, та насправді наш розум створений за образом Божим та відвічно спрямований до Бога, а відповідно і до вічного пізнання речей присутніх в Ньому. Як бачимо, завдяки здатності судження, ми здатні до пізнання речей такими якими вони присутні в Господі⁸⁹.

Отож на кінець цього етапу Бонавентура ще раз наголошує читачам про те, що «невидиме Боже стає видиме зі сотворення світу, через розуміння створеного, тож хто не хоче цього помічати і в усьому цьому Бога пізнавати, благословити і любити, тому нема оправдання, бо не хоче перенестися з темряви в дивне Боже світло»⁹⁰.

Бо як знаємо з Катехизму Католицької Церкви, коли людина добровільно відвертається від пізнання та навернення, знаючи, що їй це потрібно і є спасенним, чинить страшний гріх проти Святого Духа, який не прощається. Тому варто задуматись над своїм життям, чи ми випадково не закриваємо очі на благодать Божу, яку Він так щедро виливає на нас через Святого Духа.

В) Глава 4: споглядання Бога у його образі, переміненому завдяки дарам благодаті

Четвертий етап сходження полягає у спогляданні Бога в його образі (тобто в душі), переміненому через благодать. В третій главі ми розглядали душу як природній образ Бога, натомість четвертий піднімається на рівень вище і представляє нам душу вже перемінену завдяки Божій благодаті. Душа під дією благодаті стає подобою Бога, а також повністю змінює свою орієнтацію

⁸⁹ Пор. Hellmann – Hammond. *Divine and Created Order in Bonaventure's Theology*, 234.

⁹⁰ Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 35.

(напрямок) та конфігурацію (форму, обриси)⁹¹. Душа виходить на набагато вищий рівень споглядання, прив'язаності та уподібнення до Пресвятої Трійці.

Саме на цьому етапі ми вперше зустрічаємо поняття благодаті та переображення людини, яка стала на цей шлях. Аби досягти цього ступеню споглядання, Бонавентура каже, що потрібно зодягнути образ нашої мислі в богословські чесноти, якими є віра, надія та любов, завдяки яким наша душа очищується, просвітлюється та довершується. Великий наголос стоїть саме на уподібненні до Другої Особи Трійці, Воплоченому Слову. Адже «у вірі, надії та любові до Ісуса Христа [...] відновлюється її (душі) духовний слух та зір: слух – для сприймання Христової мови, зір – для споглядання блиску його світла»⁹².

Наповнившись благодаттю ми неодмінно входимо в стосунки з Христом, який стає об'єктом нашого споглядання. В процесі споглядання ми не можемо оминати почуття задоволення або ж захоплення, яке теж залежить від різного ступеню благодаті, яка діє в нас. Душа ніби торкається живого Бога, відчуває реальну присутність Христа. Натомість судження на цьому етапі не є такими очевидними. Адже роздумуючи загалом про роль судження в будь-яких тілесних відчуттях, можемо сказати, що судження – це засіб завдяки якому короткочасне переживання тілесного відчуття очищується від своєї чуттєвої особливості. Завдяки здатності судження, сприйняття нібито стають стабільним володінням того, хто сприймає. Коли ми розглядаємо якісь тілесні сприйняття, нам потрібно вийти за межі самої речі, аби зрозуміти як вона існує у вічному задумі Творця. Але, якщо ми розглядаємо Христа, душа повинна перемінитись аби Слово стало зрозумілим для неї, аби вона змогла бодай трішки «оволодіти» Ним. Тому Бонавентура пише, що наша душа сповнившись Божою благодаті повинна стати «помешканням божественної

⁹¹ Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 290.

⁹² Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 49.

Мудрості», «Божим домом» (*It.* 4,8), тобто відповідати церковно-небесній ієрархії⁹³.

Аби досягти цього рівня, варто прислухатись до слів Бонавентури, який звиває: «Тож закоренімося й утвердімося в любові, щоб спромоглися зрозуміти з усіма святими, яка довжина вічності, ширина щедрості, висота величі й глибинна судної мудрості»⁹⁴

С) Глава 6 : споглядання Святішої Трійці у її імені, яким є Благо

На останніх етапах сходження ми піднімаємо до споглядання Бога в тому, що є над душею, тобто в самій Пресвятій Трійці, яка є втіленням найвищого блага і доброти, яке в свою чергу є найголовнішою основою для нашого споглядання та сходження (*It.* 6,1). На початку розділу автор наводить свої міркування щодо істинності Трійці на основі принципу «самодифузійного добра»⁹⁵.

Четвертий етап підвів нас до того, що через благодать душа перетворюється та сягає подоби Божої, а завдяки цьому насолоджується божественним самовираженням в Христі. На шостому етапі душа сягає ще вищого рівня. Ми здатні не просто зрозуміти, що Христос є самовираженням Бога, а те, що всередині Бога є певний порядок процесії (сходження), що сам по собі Бог є містерією самопоширюваного добра⁹⁶.

Подібні питання, щодо необхідного існування Трійці, як найвищого блага, Бонавентура піднімав у своїх інших творах (*De Mystero Trinitatis*). Спільним елементом в обох текстах є те, що автор подає можливість певного маршруту (сходження). Досліджуючи Святе Писання, Бонавентура задається питанням, що саме мотивує нас вірити в Трійцю:⁹⁷

Тому, якщо запитати, що саме спонукає нас повірити в це - Святе Письмо, чи чудеса, чи благодать, чи сама вічна істина - відповідь повинна бути такою, що головним

⁹³ Пор. LaNave G. *Through Holiness to Wisdom: the Nature of Theology According to St. Bonaventure*. Roma 2005, 112.

⁹⁴ Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 57.

⁹⁵ Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 292.

⁹⁶ Там само, 293.

⁹⁷ Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 294.

чином рухає нас просвітлення, яке починається в природному світлі і знаходить своє закінчення у наповненому світлі, бо це змушує нас думати про Бога не лише в благородній манері, але й з благоговінням, бо це просвітлення походить від самого вічного світла, яке забирає наш інтелект у слухняний полон; захоплюючи розум, він підпорядковує його Богові в поклонінні і робить його готовим вірити в те, що стосується божественної честі та пошани, навіть якщо такі речі виходять за рамки нашого розуму. Це стає зрозумілим із досвіду, якщо хтось звертається до таємних речей (здібностей) власного розуму⁹⁸.

Цей текст є переконливим доказом того, що власне благодатне просвітлення допомагає одержувачу повірити та сприйняти відкриті істини. Але це постійна, поступова робота Господа в душі, яка веде її по дорозі просвітлення та сходження, і чим довше людина перебуває на цій дорозі, тим глибше здатна зрозуміти божественні таємниці⁹⁹. Тому ніколи не можна применшувати значимість людського розуму та загалом волі людини, яка дозволяє Богові діяти в ній, відкриває серце та душу на благодать. Адже знаємо, що Бог дав нам вільну волю, яка дозволяє нам навіть Його розіп'яти.

Розглядаючи шостий етап, варто також визначити як саме тут відриваються моменти відчуття. Сприйняття відбувається тоді, коли Слово сприймається як Син, який самовиражає Отця в божественному житті, а не як Христос в якому відкривається Бог. З цього починається розуміння таємниць Трійці: їх походження, спілкування, стосунки, відмінні властивості в цілковитій єдності сутності¹⁰⁰.

За сприйняттям слідує задоволення, або насолода, що набагато перевершує наше розуміння. Описуючи це, Бонавентура використовує ніби то звичайні, але водночас непок'єднані словосполучення:

[...] і зачудуйся, що в самому началі перше злучено з найпізнішим, Бога злучено з людиною, сформованою шостого дня; вічне – з дочасним чоловіком, народженим із Діви в повноті часів; усе просте – з найбільш складеним; найдійсніше – з тим, хто найбільше страждав і помер; предовершене і безмірне – з помірним, преедине і всеманітне – зі складеним і відрізненим від решти індивідом, тобто чоловіком Ісусом Христом¹⁰¹.

⁹⁸ Bonaventure. *Disputed Questions on the Mystery of the Trinity*, 132.

⁹⁹ Поп. LaNave, *Knowing God Through and in All Things*, 294.

¹⁰⁰ Там само, 295.

¹⁰¹ Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 73.

І на завершення, момент судження на цьому етапі, виявляється в цілковитій узгодженості (подібності) вираження божественних дарів. Ось таким чином Бонавентура змальовує кінцевий пункт подорожі францисканця, який виявляється в єднанні з Розп'ятим Словом – досконалого союзу, якого зумів досягти св. Франциск. Завдяки такому уподібненню до Христа, душа осягає найвище відчуття Бога та здатна вповні насолоджуватись божественною красою Возлюбленого¹⁰².

В останній, сьомій главі «Путівника мислі до Бога», яка називається «Мисленне і містичне піднесення, у якому розум дістає спочинок, піднесенням цілком переходячи від себе в Бога», Бонавентура підсумовує все сказане в попередніх главах. Пройшовши всі етапи сходження наша душа, за словами Бонавентури, повинна піти ще далі, і не просто вийти поза цей відчутний світ, але поза саму себе повністю віддавшись в руки Божі. Аби це відання стало довершеним, варто відпустити всі наші розумові дії, «а вершина почуття має цілком перенестися і перемінитися в Бога»¹⁰³.

¹⁰² Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 296.

¹⁰³ Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 77.

РОЗДІЛ 3

АКТУАЛЬНІСТЬ ТВОРУ «ПУТІВНИК МИСЛІ ДО БОГА» ДЛЯ СУЧАСНИХ ХРИСТИЯН

3.1. Актуальність методу духовного зросту представленого Бонавентурою для сучасної людини

Проаналізувавши масштабну частину вчення св. Бонавентури, необхідно також застановитись на тому, як саме сучасна людина зможе використати методи пізнання Бога, запропоновані цим автором і наскільки вони є актуальними та дієвими для пересічних людей.

Переглядаючи історію людства, можна зауважити наскільки різним було життя в різні століття. Технологічний прогрес, наукові досягнення, постійне прагнення людини дослідити щось нове змінюють наше життя кожного дня. Не дивно, що читаючи твір Бонавентури «Путівник мислі до Бога», ми можемо припустити, що він був написаний та актуальний тільки для монахів-францисканців 13 століття. Тим не менше, спробувавши трішки глибше розібратись з проблематикою цього богословського шедевр, можна зробити зовсім інший висновок. Богословський підхід Бонавентури побудований на відносинах: ця тема була, є і буде чи не найважливішою для кожного часу та кожного виду суспільства. Особливо болючим питанням теперішнього глобалізованого світу є стосунки: людини з людиною, з самим собою, людини і Бога, а якщо торкатися богослов'я – то це й намагання наново переосмислити, якого ж типу зв'язки існують між особами Святої Трійці. Всі ці питання є невід'ємною частиною нашого життя.

Ціль будь-якого сотворіння – передати ким є Бог, і вказати шлях, як ми, люди, повинні відповідати на Його волю. Світовий порядок допомагає нам зрозуміти, пізнати та полюбити Бога. Вже згадуваний нами науковець, Крістофер Каллен називає це семіотичною метафізикою¹⁰⁴. Творіння здатне

¹⁰⁴ Поп. Cullen Ch. *Bonaventure*, New York 2006.

донести це послання, а люди здатні його зрозуміти. Але чи зможуть сучасні католики, повірити в те, що творіння передає нам якісь божественні істини¹⁰⁵?

Основою всього богословського вчення Бонавентури є Трійця, яка по своїй природі перебуває у відносинах¹⁰⁶. З цього можемо зробити висновок, що також і між Трійцею та створінням безумовно існує дуже тісний зв'язок. Вчення про Трійцю, Бонавентура ґрунтує на патристичній традиції Кападокійських отців, які сприймають Трійцю як спільноту божественних осіб, а не як єдність Божої субстанції за вченням Августина. Тому (за Бонавентурою) перш ніж вжити слово «Трійця», ми повинні усвідомити відносний (реляційний) вимір Бога¹⁰⁷. Один із дослідників Бонавентури зазначає: «Основна думка тринітарного богослов'я Бонавентури полягає в тому, що сама природа Бога є реляційною, і що лише в процесі медитації над цією основною реляційною природою Бога можна формулювати Трійцю – Батька, Сина і Духа»¹⁰⁸.

Хоч і Бонавентура є богословом 13 століття, та його внесок в науковий світ теперішнього часу є неоціненим. Про це пише одна сучасна дослідниця в своєму есе «Екологія та Релігія»: «Оскільки цей діалог [про взаємозв'язок християнства та природного світу] тривав і в Середньовіччі, [саме] св. Бонавентура (1221-1274) представив “плідного” триєдиного Бога, який розповсюджує вічне добро та божественне життя у творінні»¹⁰⁹.

Сьюзан Браттон зуміла побачити у вченні Бонавентури чіткі вказівки на Триєдиного Бога, який перебуває у постійних відносинах між собою. Ці спостереження, дослідниця порівняла до своїх сучасних наукових відкриттів у царині екології. Але варто зауважити, що такий інтерес до богослов'я Бонавентури розвинувся та продовжує зацікавлювати новітніх науковців лише

¹⁰⁵ Поп. Warner K. *Bonaventure in Benedict: Franciscan Wisdom for Human Ecology*, 6
[https://webpages.scu.edu/ftp/kwarner/Warner%20Bonaventure%20in%20Benedict.pdf_\(01.12.2020\)](https://webpages.scu.edu/ftp/kwarner/Warner%20Bonaventure%20in%20Benedict.pdf_(01.12.2020)).

¹⁰⁶ В даному виразі є складність перекладу з англійської, дослівно було би – Трійця є реляційною сама у собі.

¹⁰⁷ Поп. Warner. *Bonaventure in Benedict*, 6.

¹⁰⁸ Osborne K. *The Trinity in Bonaventure // The Cambridge Companion to the Trinity* / Phan P (ред). New York 2011, 119.

¹⁰⁹ Bratton S. *Ecology and Religion // The Oxford Handbook of Religion and Science*. Great Britain 2008, 213.

останні 100 років. Відомо, що II Ватиканський Собор став моментом позитивних перетворень в житті Католицької Церкви, оскільки багато речей, які раніше були нерозглянутими, або взагалі неприйнятними набули іншої ваги та значення для християн. Документи цього Собору проголошують нове богослов'я, Церква стає відкритою для всіх людей, незалежно від віросповідання. Ще донедавна, науковці та богослови зокрема, не сприймали світогляд Бонавентури, та вважали його сприйняття Тринітарного Бога абсолютно помилковим. Лише починаючи з 1950 років, богослов'я Бонавентури щодо Трійці (а також вчення інших францисканців) було знову переглянуте богословами та здобуло своє місце серед канонічних вчень Августина та Томи Аквінського, які споконвіків вважалися стовпами Католицького богослов'я. Саме тому Браттон, з такою впевненістю може посилатись на вчення Бонавентури, говорячи про «плідного триєдиного Бога», як богословське пояснення Бога, яке є прийнятним для сучасних науковців¹¹⁰.

Актуальність методу пізнання Бога Бонавентури полягає в тому, що він доступний кожній людині, яка вірить та хоче побачити щось більше не тільки очима, але в першу чергу своїм серцем. Як ми вже розглядали, перший та другий етап є найпростішими, адже в них говориться про пізнання Бога через чуттєвий світ та у самих створіннях. Бог не ховається в якихось речах, Він дійсно в них присутній як Творець. Ми можемо бачити його у вітрі, у зорях, у траві, в деревах, як би це абсурдно не звучало. Головним чином, ми можемо бачити його в іншій людині, так як кожна людина створена на Його образ. А якщо поглянути на святих людей, ми можемо розпізнати не тільки Його образ, але й подобу¹¹¹.

Якби Бонавентура жив в 21 столітті, то можемо припустити, що він міг би бути визначним католицьким екологом, який ревно захищає навколишнє середовище. Адже дивлячись на його наукові методи, відразу помітно його велику любов до всього сотвореного світу. Протягом всього свого життя,

¹¹⁰Pop. Osborne K. *Our Relational World Today: Exploring the Wisdom of St. Bonaventure // Franciscan Studies* Vol. 71 (2013) 514.

¹¹¹ Pop. Osborne. *Our Relational World Today: Exploring the Wisdom of St. Bonaventure*, 535.

Бонавентура стверджує, що Божа любов – це те, що ми повинні прийняти, і завдяки їй виконувати те, до чого ми покликані. Якщо ми житимемо згідно законів природи, та захищатимемо красу цього світу, ця краса поведе нас дорогою Істини, якою є Ісус Христос¹¹².

Говорячи про актуальність вчення Бонавентури, яке виявляється в проблематиці екології, важливо згадати також його вплив на формування богословської думки папи-емерита Бенедикта XVI. Базуючись на мудрості Бонавентури, який пояснює як Бог себе об'являє через сотворений світ в цьому часі, папа написав свою габілітаційну працю «Богослов'я історії у Бонавентури» (*The Theology of History in St. Bonaventure*¹¹³). Францисканська духовність, зокрема погляди Бонавентури були йому дуже близькі, саме тому, він вносить в лоно Католицької Церкви, вчення про *human ecology*, яке наголошує на особливому ставленні до проблем екології. Вислів папи *human ecology* поєднує в собі два світи – класичне розуміння сотворіння в Католицькій традиції, та абсолютно сучасні проблеми нового покоління. Посилаючись на традиційну мудрість, яка лежить в основі цього виразу, Католицька Церква в США може використати його задля масштабнішого звернення до різних інституцій із захисту клімату¹¹⁴.

На одній зі своїх аудієнцій Бенедикт XVI, дуже чітко висловлює свою позицію щодо проблем екології:

Створений світ, розумно структурований Богом, покладений на нашу відповідальність, і хоча ми здатні проаналізувати та перемінити його, ми не можемо вважати себе абсолютними господарями творіння. Ми швидше покликанні здійснювати відповідальне керівництво над творінням, захищати його, насолоджуватися плодами, обробляти, шукаючи ресурси необхідні для гідного життя кожного з нас. За допомогою самої природи, наполегливої праці та творчої діяльності, людство справді здатне виконати свій серйозний обов'язок – передати землю майбутнім поколінням, щоб вони, в свою чергу, мали змогу гідно населяти її та продовжувати обробляти. Для цього важливо розвинути «той завіт між людьми та довкіллям, який повинен відображати творчу любов Бога»

¹¹² Пор. Patenaude B. *The Implications of Bonaventura* // catholicceology.net (03.12.2020).

¹¹³ Габілітаційна праця, оригінально завершена німецькою мовою у 1959 році, була вперше видана англійською мовою у 1971 році і відтак використовується науковцями здебільшого цією мовою: Ratzinger J. *The Theology of History in Bonaventure* / перекл. Hayes Z. Chicago 1971.

¹¹⁴ Пор. Warner K. *Bonaventure in Benedict, 2*.

(посланння до Всесвітнього дня миру 2008р.), визнаючи, що всі ми походимо від Бога, і всі ми подорожуємо на шляху до Нього¹¹⁵.

Оглядаючи постать папи Бенедикта XVI, можна зрозуміти, що це людина науки, яка все своє життя посвятила, аби налагодити цей вічний діалог між богослов'ям та наукою, вірою та розумом, подібно як і його попередник папа Іван Павло II. Обидва папи використовували термін «екологія» для вираження філософського розуміння сотворіння (включаючи людство), яке вже віддавна існує в Католицькій традиції. Екологія – це наукова дисципліна, яка вивчає взаємозв'язки всіх живих організмів між собою. Слово людина у словосполученні *human ecology*, є визначальним та необхідним, аби донести суспільству, що людина є частиною природи. На превеликий жаль, навіть такий вагомий факт часто забувається багатьма науковцями і навіть релігійними лідерами. Термін «екологія людини», який використовує Йосиф Ратцінгер є повністю натхнений вченням Бонавентури, аби описати суттєвий реляційний характер Бога та всього сотвореного світу¹¹⁶.

Часто Бонавентуру також називають святим для нужденної Церкви. В якому столітті ми б не жили, Церкву завжди можна назвати нужденної, оскільки люди, які є в ній, постійно потребують Божої благодаті. Проглядаючи інші твори цього Вчителя Церква, можна зустріти дуже чіткі та слухні настанови, які є актуальними в будь-яку епоху. Отож, Бонавентура подає чотири фундаментальні духовні вправи, аби ми пізнали себе та Бога. В своєму житті, ми повинні спрямувати свій зір та ум на чотири аспекти: висоту, довжину, дихання та глибину. Якщо їх розшифрувати, то ними є:

- роздуми над своїм внутрішнім Я (хто ми і звідки походимо)
- роздуми над своїм зовнішнім Я (молитва, медитація Бога, споглядання)
- роздуми над нижчими речами (смерть, останній суд, страждання, пекло)

¹¹⁵ Benedict XVI. *General Audience* (26 серпня 2009) // vatican.va (03.12.2020).

¹¹⁶ Пор. Warner K. *Bonaventure in Benedict*, 9.

- роздуми над вищими речами (небо, як його осягти)¹¹⁷.

Такі духовні вправи, перегукуються з методами іншого відомого католицького святого – Ігнатія Лойоли, вправи якого відомі майже кожному християнину. Більше того, в своїй автобіографії, св. Ігнатій Лойола наголошує також на важливості читання та дослідження творів інших духовних вчителів, до яких відносяться Бонавентура та Тома Аквінський. Адже вміння розмірковувати над такими фундаментальними істинами, будує нас як особистість, та сприяє нашому розумінню сенсу існування та Божих планів щодо нас¹¹⁸.

Досліджуючи «Путівник» та інші твори Бонавентури, можна зауважити, як часто він закликає наслідувати життя Ісуса Христа, та дотримуватись моральних чеснот. Відкинувши цінності цього світу – славу, багатства, визнання, гордість, почесні, – ми здатні піднятися до Бога, стати великими, будучи найменшими в очах світу цього. В одному зі своїх повчань, Бонавентура пише: «Подібно як початок усякого гріха – це гордість, так і основою всіх чеснот є смирення»¹¹⁹.

Як справжній послідовник Христа, Бонавентура прагне всім серцем, наблизити кожна людину до пізнання любові Творця, його божественного задуму щодо нас. Для того, аби зуміти краще почути Божу волю, він каже, що насамперед потрібно зупинитись, не тільки фізично, але й ментально, тобто перестати говорити та призупинити безупинний потік думок, відійти від наших щоденних турбот та клопотів, і почати слухати Того, хто є Істиною. «Говорити мало і коротко, запобігає гріху»¹²⁰. Окрім смирення, яке є основою всіх чеснот, важливо також практикувати мовчання. Тиша здатна відкрити нам щось зовсім нове, чого ми не помічали, хоча це було близько біля нас. Тиша дає простір для роздумів, в якому нам відкривається Божа правда щодо нас. Тиша змінює наше серце і відкриває нові горизонти духовного прогресу¹²¹.

¹¹⁷ Пор. Bonaventure. *Soliloquium* // Coughlin E. (ред). *Works of st Bonaventure Vol X*. N.Y 2006, 211-215.

¹¹⁸ Пор. Colin M. *The Saint of Troubled Church* // churchlifejournal.nd.edu (04.12.2020).

¹¹⁹ Bonaventure. *Holiness of Life* / перекл. Costello L. USA 1923, 11.

¹²⁰ Bonaventure. *Holiness of Life*, 36.

¹²¹ Пор. Colin. *The Saint of Troubled Church*.

Слова св. Бонавентури будуть завжди актуальні для нас, адже він розуміє, що людина, як вінець творіння має особливий зв'язок з Всесвітом, та всіма іншими існуючими формами життя, тому займає конкретне місце в ікономії Бога. В Бревілоквиумі написано:

Отже, безперечно правда, що ми, люди, є кінцем усіх існуючих речей. Всі матеріальні речі створенні для того, щоб служити людині і запалювати в ній вогонь любові та похвали за Творця всесвіту, завдяки провидінню якого все управляється. Тому матерія чутливого тіла схожа на будинок, зроблений для людини верховним Архітектором, щоб служити до тих пір, поки вона не зможе прийти до будинку, зробленого не руками людей... на небесах¹²².

Бонавентура піднімає фундаментальні питання, співіснування людини разом зі світом, та яким чином вони разом проходять шлях історії спасіння. Напевно ми ніколи не задумувались, що люди відіграють таку важливу роль у довершенні всього творіння в Бозі. Але завдяки творчій спадщині цього великого мислителя маємо змогу переосмислити дані питання та збагатитися цікавими ідеями мислителя про справжнє покликання людини у цьому світі.

Вчення Бонавентури є наскрізь христоцентричним, що завжди буде близьким для сучасних християн, адже особа Ісуса Христа є більш зрозумілою та відкритою для людства. Роздумуючи над мудрістю Бонавентури, Хаєс говорить, що:

Видиме творіння – це об'єктивне вираження Слова, яке лежить у центрі божества. [...] Богослов'я повернення творіння до Бога є, по суті, богослов'ям історії. Якщо проштотувати цей напрямок думок на крок далі, виявляється, що есхатологія – це спроба сформулювати ту точку, в якій крива творіння та історії відхиляється назад до своєї точки початку. Це вчення про остаточне виконання створеного порядку. [...] Отже, повернення творіння до Бога – це, по суті, подорож через історію, і здійснення Всесвіту нерозривно пов'язане з людством¹²³.

3.2. Головні перешкоди для людської душі, які виникають на шляху очищення.

Враховуючи, що текст «Путівника» є досить важким та філософським, не кожна людина, без належної підготовки, зможе його правильно

¹²² Bonaventure. *The Breviloquium* / перекл. Patterson J. New Jersey 1963, 77.

¹²³ Hayes Z. *Bonaventure: Mystery of the Triune God* // Osborne K (ред). *The History of Franciscan Theology*. New York 1994, 79.

інтерпретувати та застосувати в житті. Та це не основна перешкода. Набагато важче вийти за межі свого розуму, довіритись Богу та дозволити Йому вести на цій дорозі сходження.

Вже у пролозі, Бонавентура вказує читачам, що текст має педагогічний напрямок, оскільки спонукає нас зосередити увагу не на інтелекті автора, але на його намірах, значеннях слів, самого задуму. Тому аби зрозуміти цей текст правильно, потрібно його читати дуже повільно та вдумливо¹²⁴.

Більше того, духовна подорож, представлена в «Путівнику» не призначена абсолютно для всіх. На початку, Бонавентура також окреслює набір характеристик, без яких неможливо правильно розпочати духовний прогрес. Отож, описаний шлях призначений для «смирених і побожних, відданих і розкаяних... котрі люблять божественну мудрість і палають жагою до неї, волюють Бога величати, подивляти та звідувати» (*It. ProI, 4*).

Як ми вже згадували раніше, не менш важливим аспектом для сходження, на якому наголошує Бонавентура – є молитва, тобто постійна розмова з Тим, кого намагаємось пізнати. Без молитви прогрес неможливий. Бонавентура говорить, що молячись ми відкриваємо, що вест світ є «драбиною сходження до Бога (*scala ad ascendendum in Deum*)» (*It. 1,2*). Досить часто, вірні християни занедбують щоденну молитву і тим самим унеможливають глибше пізнання Творця, в їхньому житті тоді відбувається духовний регрес, який пізніше призводить до негативних наслідків, інколи навіть до цілковитого відходу від Церкви, релігії і всього, що пов'язане з Богом. А все тому, що людина почала занедбувати молитву. Тому не варто ігнорувати цей життєво-необхідний елемент нашого духовного життя.

Читаючи «Путівник» бачимо, що не лише на початку сходження потрібно докладати певні зусилля, аби підійматись на вищий рівень пізнання, але чим далі ми піднімаємось, тим більше потрібно працювати над собою. Конкретні практики, чесноти, джерела натхнення, правильне налаштування розуму є

¹²⁴ Пор. Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 7.

необхідними для успішного здійснення цієї духовної подорожі. Певні спекуляції з нашим розумом, або глибоке роздумування над чимось, матиме успіх та результат в залежності від відданості самим роздумуванням, натомість теоретичні дослідження, такі як філософія вимагають захоплення предметом. Без любові не буде знання, розуміння вимагає смирення, навчання потребує божественної благодаті, а мудрість – божественного натхнення (пор. *It. Pro1*, 4). Бонавентура пояснює, що без божественної благодаті, ми нічого не пізнаємо, як би не старались, оскільки через первородний гріх людина віддалилась від Творця. Первородний гріх зруйнував ту гармонію в стосунках, яка існувала між створеним та божественним. Це вплинуло, як на добродієність людини так і на її інтелектуальні можливості. Саме тому, без прийняття Божої благодаті ми теж стоятимемо на місці¹²⁵.

Через наслідок гріха, людина не завжди здатна віднайти зв'язок з іншими Божими створіннями та зрозуміти їх заклик до єднання з Всемогутнім. Але незважаючи на це, Бог створив нас, аби ми запанували над всіма живими створіннями. «Матеріальний світ стоїть на службі людству, найбільш належним чином, коли дозволяє людям усвідомити кінець Божої творчої діяльності, пробуджуючи в них свідому вдячність, любов і похвалу Подателю дарів. Отож, людство дає голос тому, що залишилось би німим створінням»¹²⁶.

Дослідники творчості Бонавентури, описуючи «Путівник мислі до Бога», зауважують його символічний підхід до богослов'я, який складається з двох аспектів, які не завжди можуть бути легко розшифровані читачами. Перший аспект: Бонавентура послуговується богослов'ям, яке розпізнає речі віри завдяки символам. Хеммонд говорить, що Бонавентура використовує мову символів, не для того аби щось довести, але скоріше, щоб передати ці великі таємниці, які насправді, не можна описати ніякими словами. Тут символи

¹²⁵ Metselaar S. *God as First Known: The Common Ground of Philosophy and Theology in Bonaventure's Thought*, Amsterdam 2015, 228.

¹²⁶ Hayes Z. *Bonaventure: Mystery of the Triune God*, 68.

виступають способами проникнення в метафізичну структуру реалій, які описує автор¹²⁷.

Другий аспект полягає в тому, що таємниця, яка ховається під одним символом, вказує на одну цілковиту таємницю, а не відкриває якусь окрему її частину. Тобто, коли ми говоримо про творіння та його відношення до творчої діяльності Творця, яка є єдиною, ми повинні розуміти, що в той же час Творець є Трійцею, та побачити аналогічну присутність всіх Трьох Осіб в тому створінні¹²⁸.

Символічне мислення прагне зрозуміти, як вони перебувають один в одному, натомість аналітичне мислення пробує розділити ці два елементи. Символізм Бонавентури містить багато переваг, які притягують читачів та надають особливий шарм його богослов'ю. Хоча існує думка, що насправді Бонавентура не акцентує свою увагу на символах, які вказують на Бога, але на можливості людини, яка через свою чуттєвість, здатна пізнати божественну присутність в відчутних речах, та перемінитися¹²⁹.

Філософія Бонавентури надихає нас поєднати любов і практику зі знаннями, посилює відчуття цілісності зі всім сотвореним світом, та завдяки цьому приводить до єднання в Божій любові. Тому варто досліджувати та черпати з францисканської традиції, яка зуміла поєднати життєві відчутні речі з невидимими Божими. Одних лиш знань недостатньо для формування збалансованих стосунків між людиною та створінням, а також для розуміння кінцевої мети¹³⁰. Для цього потрібна віра, адже коли розум вже не розуміє, наше серце наповнене благодаттю та вірою здатні пізнати непізнаване.

¹²⁷ Пор. Hellmann. – Hammond. *Divine and Created Order in Bonaventure's Theology*, 198.

¹²⁸ Там само, 229.

¹²⁹ Пор. LaNave. *Knowing God Through and in All Things*, 297.

¹³⁰ Пор. Warner K. *Knowledge for Love: Franciscan Science as the Pursuit of Wisdom*. NY 2012.

ВИСНОВОК

Підводячи підсумок всієї дослідницької роботи на цю непросту філософську та богословську тему, в першу чергу хочу зазначити, що дана робота не дає вичерпний аналіз «Путівника» і можна писати ще багато наукових робіт по вченні Бонавентури та по цьому твору зокрема. Тим не менше, завдання, поставленні у вступі, вдалося виконати.

Ми досить детально розглянули францисканську духовність, визначили вплив життя та діяльності св. Франциска з Асичу на формування поглядів Бонавентури. Коротко оглянули представників францисканської та домініканської шкіл, порівняли спільні та відмінні погляди Томи Аквінського та Бонавентури.

В наступному розділі ми глибше дослідили філософські та богословські погляди Бонавентури, розглянули чинники, які слугували головним натхненням до написання містично-філософського-богословського твору «Путівник мислі до Бога». Визначивши структуру «Путівника», та умовно поділивши його на дві траєкторії, ми детально проаналізували кожен етап сходження душі до Бога.

З проведеного дослідження, стало зрозуміло, що кожна людина по своїй природі покликана до глибокого пізнання Бога, аж до цілковитого єднання, а етапи сходження душі, представленні Бонавентурою в «Путівнику», не є вигаданими, але вповні дієвими. Тим не менше ці етапи можуть бути правильно втілені тільки віруючими людьми, які наповнені Божою благодаттю. Тому в першу чергу варто розуміти, що цей твір є глибоко містичним та богословським, адже людина невіруюча ніколи не зможе використати їх відповідно. Більше того, далеко не кожен християнин зуміє вловити та правильно витлумачити думку автора, яка відкриває його глибоку духовність та близькість з Христом. З твору зрозуміло, що Бонавентура, натхнений прикладом свого духовного батька Франциска, переживав зрілі та вичерпні стосунки з Творцем.

В третьому розділі вдалося представити актуальність досліджуваного твору для сучасних християн. Попри те, що твір написаний ще в 13 столітті, він ніколи не втратить своєї цінності та актуальності. Натхненна Святим Духом людина завжди віднайде в ньому необхідні підказки, які допоможуть підійматися цієї драбиною сходження до Бога.

Я вважаю, що дану дослідницьку роботу можна використовувати при вивченні різних суміжних дисциплін, які розглядають період схоластики, особливо добу виникнення жебрацьких орденів (францисканці, домініканці), також при вивченні католицької духовності, католицького містицизму та його втілення в життя. Також це дослідження може бути корисним, для людей, які цікавляться або ж належать до жебрацьких орденів, для використання церковними організаціями, загального розвитку християн, та всіх інших небайдужих людей, які прагнуть краще пізнати християнську духовність. Особливо важливою ця праця стане для осіб, які намагаються поглибити своє духовне життя, покращити свої стосунки з Господом, а також завдяки етапам сходження поєднатись з Христом за прикладом св. Франциска. Загалом францисканська духовність є дуже багатою та різнобічною, тому не дивно, що майже в кожному куточку світу, люди які чули про християнство, знають, хто такі францисканці та їхню діяльність.

Як вже згадувалось раніше, тема дослідницької роботи досить складного рівня, тому при дослідженні виникали різні труднощі. Попри те, що францисканська духовність є досить популярною, праць пов'язаних з вченням Бонавентури, як виявилось, немає у великій кількості, особливо українською чи російською мовами. Тому більшість джерел, які використовувались при дослідженні, написані іншими мовами. Інколи виникали труднощі з перекладом певних термінів та загалом думок авторів, які не завжди можна передати українською мовою. Тим не менше, я намагалась шукати коректні українські відповідники, аби аналіз твору був максимально зрозумілий та доступний читачеві.

Оглянувши францисканську філософію на прикладі твору Бонавентури, можемо зробити висновок, що вона є абсолютно практичною. А це означає, що будь-які знання, ніколи не існують просто заради володіння ними, але щоб використовувати їх, правильно втілювати та завдяки їм зростати в любові до Христа, та допомагати іншим пізнавати Істину¹³¹. Бонавентура подає своє розуміння мудрості як цілісну та інтегративну. Одні виміри мудрості пов'язані з нашим інтелектом, інші стосуються бажань, а ще інші потрібно просто пережити. Мудрість повинна повністю оволодіти людиною, всіма вимірами її життя¹³².

Провідний фахівець з вчення Бонавентури, Кузінс – описує його богослов'я, як велике досягнення в сфері духовності. Бонавентура поєднує в цілісну систему Святе Письмо, патристичні думки, схоластичну філософію та пристрасну духовність Франциска. Його думки мали історичний, або ж традиційний характер, але загальний синтез створив свіжий підхід християнської мудрості для людей тієї епохи¹³³.

Шлях «Путівника мислі до Бога», описаний Серафимським Доктором є чудовим способом заглиблення в містичний світ, який привідкриває нам двері тих таємниць, які є за райськими брамами. Останні слова Бонавентури в «Путівнику», варто закарбувати собі на серці, тим хто прагне пізнати як досягти цього містичного рівня спілкування з самим Богом:

А шукатимеш, як це робиться [містичне спілкування з Богом], – у благодаті питай, не в навчання; не в розумі, а в бажання; не в ретельного читання – у молитовного зітхання; в обручника [питай], не вчителя; у Бога, не чоловіка; не в ясності, а в мороку; не у світла – у вогню, який цілоспалює і в Бога переносить помазанням піднесення і препалким почуванням... Тож умір і вступімо в морок, накладімо мовчання на турботи, пожадання й видива; перейдімо з розп'ятим Христом із цього світу до Отця, щоб Отець нам явився, і скажімо з Филипом: «Вистачить для нас»¹³⁴.

¹³¹ Пор. Hayes Z. *Franciscan Tradition as Wisdom Tradition // Spirit and Life: A Journal of Contemporary Franciscanism* 7 (1997) 27-40.

¹³² Пор. Hayes Z. *Sermon on the Kingdom of God II // Bonaventure: Mystical Writings*. New York 1999, 334.

¹³³ Пор. Cousins E. *Bonaventure: The Soul's Journey Into God, The Tree of Life, and The Life of St. Francis*. New York 1978.

¹³⁴ Бонавентура. *Путівник Мислі до Бога*, 79.

Список використаної літератури:

Джерела

1. Bonaventura Bagnoregis, *Itinerarium Mentis in Deum* (Opera Omnia T. V, 293-325); укр. переклад: *Путівник Мислі до Бога. Про Приведення Мистецтв до Богослов'я*. Львів 2014.
2. Bonaventure Bagnoregis, *Commentaria in Quatuor Libros Sententiarum Magistri Petri Lombardi // Opera Omnia S. Bonaventurae*. vol. I-IV. Rome 1882.
3. Bonaventure Bagnoregis. *Quaestiones Disputatae de Mysterio Trinitatis* (Opera Omnia T. V, 45 – 115); англ. переклад: *Disputed Questions on The Mystery of The Trinity*. N.Y 1979.
4. Bonaventure Bagnoregis. *De Perfectione Vitae ad Sorores* (Opera Omnia T. VIII); англ. переклад: *Holiness of Life*. USA 1923.
5. Bonaventure. *Soliloquium // Coughlin E.* (ред). *Works of st Bonaventure Vol X*. N.Y 2006, 211-215.
6. Bonaventure Bagnoregis. *Breviloquium* (Opera Omnia T. V, 567 – 574); англ. перекл. *The Breviloquium*. New Jersey 1963.
7. Bonaventure. *The Journey of the Mind to God /* перекл. Boehner Ph. ed. Brown S. Indianapolis 1993.
8. S. Francisci Assisiatis Seraphici, *Minorum Patriarchæ Opera Omnia*; англ. перекл. Francis of Assisi. *The writings of Saint Francis os Assisi*. Philadelphia 1906.
9. Франциск з Ассижу, *Незатверджене правило ордену Братів Менших*. (18.10.2020) пер. Пекала С. // ofmconv.org.ua розд. 17, (25.11.2020).

Додаткова література

10. Ashworth W. *Scientist of the Day - Robert Grosseteste*. 09 October 2017 // *Linda Hall Library* lindahall.org (26.10.2020).
11. Aumann J, O. P. *Christian Spirituality in the Catholic Tradition*. London 1985.

12. Benedict XVI. *General Audience* (26 серпня 2009) // *The Holy See* vatican.va (03.12.2020).
13. Bratton S. *Ecology and Religion* // Clayton Ph (ред). *The Oxford Handbook of Religion and Science*, Great Britain 2008.
14. Chenu M. *St. Thomas Aquinas* 27 April 2020 // *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Thomas-Aquinas> (30.10.2020).
15. Colin M. *The Saint of Troubled Church* (08.01.2018) // *Church Life Journal* churchlifejournal.nd.edu (04.12.2020).
16. Cote Antoine. *William of Melitona on Divine Beatitude* // *Franciscan Studies* 60. New York 2002, 17-38.
17. Cousins E. *Bonaventure: The Soul's Journey Into God, The Tree of Life, and The Life of St. Francis*. New York 1978.
18. Cox Michael. *Handbook of Christian Spirituality*. USA 1983.
19. Crowley T. *Roger Bacon* 15 May 2020 // *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Roger-Bacon#ref536> (27.10.2020).
20. Cullen Ch. *Bonaventure*, New York 2006.
21. Cullen Christopher, *Alexander of Hales* // Lagerlund H. (ред). *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy between 500 and 1500*. London 2011, 62.
22. Cunningham L. *St. Francis of Assisi*. 29 September 2020 // *Encyclopædia Britannica* <https://www.britannica.com/biography/Saint-Francis-of-Assisi> (24.10.2020).
23. Davis R. *Hierarchy and Excess in Bonaventure's Itinerarium Mentis in Deum* // *The Journal of Religion* Vol. 95 (2015) 433-453.
24. Delmas S. *Odo Rigaldi, Alexander of Hales and the Summa Halensis* // *The Summa Halensis*. Berlin, Boston 2020, 267-284.
25. Fuerst A. *An Historical Study of the Doctrine of the Omnipresence of God in Selected Writings between 1220 to 1270*, Ph.D. Dissertation, The Catholic University of America Studies in Sacred Theology 1953.
26. Gilson E. *The Philosophy of St. Bonaventure* / перекл. Trethowan D. London 1940.

27. Hackett J. *Roger Bacon*, Summer 2020 // Edward N. Zalta (ред.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/roger-bacon/>
 (28.10.2020).
28. Hammond J. *An Historical Analysis of the Concept of Peace in Bonaventure's Itinerarium mentis in Deum*. Ph.D. Dissertation, Saint Louis University 1998.
29. Hammond J. *Order in the Itinerarium Mentis in Deum*. N.Y 2001.
30. Hayes Z. *Bonaventure: Mystery of the Triune God* // Osborne K (ред.) *The History of Franciscan Theology*. New York 1994, 34-126.
31. Hayes Z. *Franciscan Tradition as Wisdom Tradition // Spirit and Life: A journal of contemporary Franciscanism* 7 (1997) 27-40.
32. Hayes Z. *Sermon on the Kingdom of God II // Bonaventure: Mystical Writings*. New York 1999.
33. Hellmann J. – Hammond J. *Divine and Created Order in Bonaventure's Theology*, N.Y 2001.
34. *John of La Rochelle (c. 1190-1245)* // *Encyclopedia of Philosophy*.
<https://www.encyclopedia.com> (26.10.2020).
35. LaNave G. *Knowing God Through and in All Things: A Proposal for Reading Bonaventure's "Itinerarium mentis in Deum"* // *Franciscan Studies*. Vol. 67 (2009) 267-299.
36. LaNave G. *Through Holiness to Wisdom: the Nature of Theology According to St. Bonaventure*. Roma 2005.
37. Metselaar S. *God as First Known: The Common Ground of Philosophy and Theology in Bonaventure's Thought*, Amsterdam 2015.
38. Moses A. *Transcending the Limits of Finitude In St. Bonaventure's Itinerarium Mentis in Deum*. June 2014 // *Scientia: The International Journal on the Liberal Arts* scientia-sanbeda.org Vol. 3.1. (08.12.2020).
39. Noone T. – Houser R. *Saint Bonaventure* 01 November 2005 // *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/bonaventure/>
 (15.11.2020).

40. *Odo Rigaldus // Encyclopedia of Philosophy*. <https://www.encyclopedia.com> (26.10.2020).
41. Osborne K. *Our Relational World Today: Exploring the Wisdom of St. Bonaventure // Franciscan Studies* Vol. 71 (2013) 511-539.
42. Osborne K. *The Trinity in Bonaventure // Phan P (ред). The Cambridge Companion to the Trinity*. New York 2011.
43. Patenaude B. *The Implications of Bonaventura*, 15 July 2014 // *Catholic Ecology* catholicecology.net (03.12.2020).
44. Robinson P. *St. Bonaventure // The Catholic Encyclopedia "New Advent"*. Vol. 2. New York 1907. <http://www.newadvent.org/cathen/01298a.htm> (25.10.2020).
45. *Saint Bonaventure // Philosophers.co.uk* www.philosophers.co.uk (10.11.2020).
46. Speer A. *The Certainty and Scope of Knowledge: Bonaventure's Disputed Questions on the Knowledge of Christ* 1993 // *Medieval Philosophy & Theology* philpapers.org (25.11.2020).
47. The Editors of the New World Encyclopedia. *Albertus Magnus* 25 February 2016 // *New World Encyclopedia*. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Albertus_Magnus (30.10.2020).
48. The Editors of the New World Encyclopedia. *Dominican Order* 16 October 2017 // *New World Encyclopedia*. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Dominican_Order (25.10.2020)
49. The Editors of Encyclopaedia Britannica. *Hugh of Saint-Cher* 15 March 2020 // *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Hugh-of-Saint-Cher> (30.10.2020).
50. The Editors of Encyclopaedia Britannica. *Robert Grosseteste* 05 October 2020 // *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Robert-Grosseteste> (26.10.2020).

51. The Editors of National Catholic Register. *Pope Benedict XVI's Weekly Catechesis: Bonaventure and Thomas Aquinas*. 01 April 2010 // *National Catholic Register* ncregister.com (12.11.2020).
52. *The Four Pillars of Dominican Spirituality*. (From the Central Province of the Order of Preachers) U.S.A., <https://www.signumdei.com/wp-content/uploads/2018/11/The-Four-Pillars-of-Dominican-Spirituality-PDF.pdf>
53. Thompson R. *Christian Spirituality*. London 2008.
54. Turner W. *Alexander of Hales* // *The Catholic Encyclopedia* "New Advent". Vol. 1. New York 1907. <http://www.newadvent.org/cathen/01298a.htm> (26.10.2020).
55. Tyler P. - Woods R. *The Bloomsbury Guide to Christian Spirituality*. London 2012.
56. von Fritz K. and other. *The Age of the Schoolmen Robert Grosseteste and Roger Bacon* 16 June 2017 // *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Western-philosophy> (27.10.2020).
57. Warner K. *Bonaventure in Benedict: Franciscan Wisdom for Human Ecology*, (витяг із доповіді на конференції у Markkula Center for Applied Ethics at Santa Clara University) <https://webpages.scu.edu/ftp/kwarner/Warner%20Bonaventure%20in%20Benedict.pdf> (01.12.2020).
58. Warner K. *Knowledge for Love: Franciscan Science as the Pursuit of Wisdom*. NY 2012.
59. Коплстон Ф. *Святой Бонавентура* // *История Средневековой Философии*, // перекл. Ю.Алакіна. Москва 2003 <https://fil.wikireading.ru/25747> (24.10.2020).
60. Татаркевич В. *Св. Бонавентура и Августинизм XIII в.* // *История Философии. Античная и Средневековая Философия*. Пермь 2000, 398-406.